FALİH RIFKI ATAY

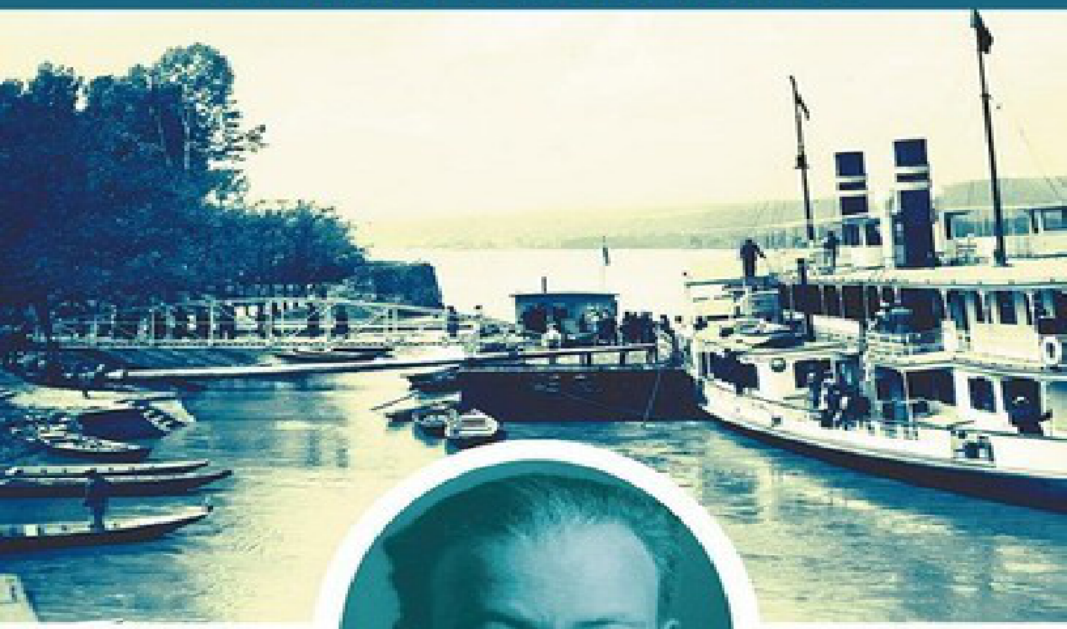

TUNA KIYILARI

pozitif

TUNA KIYILARI

Falih Rıfkı Atay

Pozitif Yayınları - 2020

Falih Rıfkı Atay

(1894-1971) Atatürk üzerine çalışmalarıyla tanınmış gazeteci, yazar Falih Rıfkı Atay 1894'te İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde yaptı. 1908 devriminden sonra Tanin gazetesinde gazeteciliğe başladı. Bir yandan gazetelere, dergilere yazılar yazıyor, bir yandan da Babıâli Mektubi Kalemi'ne devam ediyordu (1913). Bir süre sonra, oradan Dahiliye Hususi Kalemi'ne kâtip olarak geçti.

Falih Rıfkı Atay, Birinci Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katıldı. Bir süre sonra 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın emir subayı olarak, Kudüs'te ve Suriye'de bulundu. Bu arada, resmî görevle birtakım Avrupa yolculuklarına da katıldı. Savaş sona erince, Bahriye Özel Kalem Müdür Yardımcılığı'na atandı. O sıralarda iki arkadaşıyla birlikte Akşam gazetesini kurdu (1918). Devrim aleyhinde bulunanlarla çetin bir savaşa girişen Atay, 1922 yılında Bolu'dan milletvekili seçildi, 1950'ye kadar milletvekili kaldı. Bu arada, Hakimiyet-i Milliye, Milliyet, Ulus gazetelerinin de başyazarlığını yaptı. 1950'de siyasî hayattan çekilerek kendini büsbütün gazeteciliğe adadı. Kısa bir süre Cumhuriyet gazetesine haftalık sohbetler yazdıktan sonra, bir arkadaşıyla birlikte Dünya gazetesini kurdu.

Başlıca Eserleri: Zeytindağı (1932), Atatürk'ün Bana Anlattıkları (1955), Babanız Atatürk (1955), Çankaya (1961), Kurtuluş (1966), Atatürkçülük Nedir? (1966), Atatürk Ne İdi? (1968), Bayrak (1970).

"...Yugoslavya Balkanlar'da kuvvetli bir devlet olmuştur. Sırp milleti böyle bir devlet teşkil etmeye hakkı olduğunu bilfiil ispat etti. Malumdur ki Avusturya, Sırbistan toprağına bu memleketin nüfusuna muadil orduları ile tecavüz etti. O azametli ordular karşısında bu kavim, mertçe bir vaziyet aldı, çarpıştı. Kuvvet ve kudretinin denk olduğu noktalarda düşmanlarını mağlup etti. Mukavemet kabil olmadığı zaman, kademe kademe çekilerek, bütün vatanı düşman işgaline terk etmek mecburiyetinde kaldı.

Sırp milletinin evlatlarından mürekkep olan bu ordu ve milletin mukadderatını tedvir eden şahsiyetler, bundan katiyen nevmit olmadılar ve ellerinde hiçbir istinat noktası kalmadığı hâlde behemehal namuskâr bir millet olacağız, dediler. İşte bu azim neticesindedir ki, bugün bir Sırbistan yerine, büyük bir Yugoslavya devleti teşekkül etmiş oldu..."

Atatürk - 1922

Büyük bir harp yahut o kuvvette bir hatıra, bazen bir şehir, dağ veya nehir ismini milli tarihe mal eder. 1920'den beri Sakarya'nın Anadolu nehirlerinden biri olduğunu düşünüyor muyuz? Dumlupınar dahi Ağustos Zaferi'ne kadar cansız bir coğrafya kelimesinden ibaretti.

Yine bazen nehir, ova, dağ isimleri olur ki, başlı başına bir medeniyet onlarsız izah edilemez: Siyasi, iktisadi ve içtimai bütün tarihi ile Mısır bir Nil hadisesi değil midir? Kaynaklarından deltaya doğru, Nil'i tasvir eden bir eser aynı zamanda firavunlardan Kral Faruk'a kadar Mısır'ın da hikâyesini anlatmış olur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun derinliğine, genişliğine azametini tasavvur ediniz. Eğer bir gün Osmanlı Türklüğünün destanını yazmak isteyen bir şaire bu coğrafyanın içinden bir isim vermek isterseniz, Tuna'dan gayrısını seçebilir misiniz?

Tuna, Osmanlı Türklüğünün bağrından akar. Bu tarihi neresinden dinleseniz onun çağıltısını duyarsınız. Akınlar, zafer ve bozgunlar! Ve hepsinin peşinden, ileri veya geriye doğru, bitip tükenmeden göçler!

Bir gün Sırbistanlı bir dostum Belgrad yakınlarında bir nehir boyunu göstererek diyordu ki:

- Buraya iyi dikkat ediniz. Bazı milletler belki bütün tarihlerinde, şu toprak parçasının içtiği Türk kanı kadar, kan kaybetmemişlerdir.

Akşam serinliğinde, olgun başakların sarı ve ağır dalgalarına bakıp dalıyorum. Tabiat vazifesini yapıyor.

İmparatorluk eski rüyalarına dönmek ve Balkan milletleri vatanlarını ve hürriyetlerini tamamlamak için maziyi sadece bir kin kaynağı olarak kullanmakta haklı olabilirlerdi. Fakat şimdi hepimiz kendi yurtlarımızdayız. Ben bu satırları Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Arnavutluk, Yemen, Hicaz, Şarki Ürdün, Filistin, Suriye, Irak, Mısır, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir gibi tam ve yarı müstakil 12 devlet ve üç büyük sömürge veren Osmanlı İmparatorluğu'nun on üçüncü parçası üstünden yazıyorum. Ne bizim, ne başkalarının tarih dersini, çocuklarımıza intikam ve irredantizm terbiyesi vermek için kullanmaya ihtiyacımız kalmadı.

Bilakis Tuna'nın yeni kıymeti Balkan milletleri ile aramızda ebedi hatıra birliği olmaktır. Niçin hap beraber onun suları üstüne eğilerek maziyi konuşmayalım?

Niçin vakalar arasında ve evrak mahzenlerinde hür fikri serbest bırakmayalım? Hakikat, birleştirmeye ve seviştirmeye hizmet edecektir.

Ve nihayet şeref, zillet, kusur veya isabetleri ile mazi ölmüştür. Biz istikbalden mesulüz: Bugünün adamlarına yalnız onun zaruretlerini münakaşa etmek, Balkan hürriyetlerini elbirliği ile müdafaa imkânlarını aramak vazifesi düşüyor.

Caddebostan
15/VII/938
F. R. ATAY

BİRAZ TARİH

I

Biz Sırplılarla Osmanlı tarihinin bahsettiği kadar tanışıyoruz. Bugünkü Cenup Slavlığı davasını anlamak için bu tanışma kâfi gelmeyeceği için, Tuna Kıyıları'nın ilk kısmını, eski Yugoslav tarihinin pek kısa bir hülasası ile Osmanlı istilasına ait iki ufak bahse tahsis ediyorum.

İspanya ve İtalya ile birlikte Balkanlar için de Yarımada tabiri ilk defa 1808'de bir Alman coğrafyacısı tarafından kullanılmıştır. İspanya ve İtalya, şimalde, sırtlarını Pirene ve Alpler'e dayamışlardır. Balkanlar ise Drava ve Tuna vadileri ile 1200 kilometre kadar kıta içine sokulur. Yarımadanın İslavca adı Stara Planima (Eskidağ)'dır.

İlk büyük göçler Balkanlar'a uğramıştır. İlliryalılar Dinarik, Traklar Rodop bölgelerine yerleştiler; Selt dalgası Adalar Denizi'ne kadar indi. Yunan tesiri her tarafa girdi çıktı. İsa'ya üç asır kala Roma'nın Balkanlar'a nüfuz etmeye başladığını ve iki yüz sene süren muharebelerden sonra, Yarımada'yı hâkimiyetlerine aldıklarını görüyoruz. Roma devrinde tarlalar açılmış, bataklıklar kurutulmuş ve madenler işlenmiştir.

Roma zayıflamaya başladığı zaman, Balkanlar'da muharebeler ve salgınlar birbirini takip etti. Toprak o kadar boşaldı ki ne ordu, ne ziraat, ne de ticaret için kâfi nüfus kaldı. İşte Avrupa tarihinin "Barbarların istilası" adını verdiği ve IV'üncü asrın sonundan itibaren kopup gelen akınlar ve göçler yarımadayı bu tenhalık içinde bulmuşlardır.

Roma'nın ikiye bölünüş tarihi 395'tir: Bu tarihten sonra Garbi Roma İmparatorluğu yüz sene kadar tutunabildi. Şark İmparatorluğu ise 1453 fetih yılına kadar, on buçuk asır daha yaşayacaktır.

Garbi Roma İmparatorluğu'nun topraklarını parçalayan istila akınları arasında bir de İslav dalgası vardır. İslavlar, yukarı Vistule ile Dnieper arasında, Karpatlar şimalinden, üç kola ayrılarak sökün ettiler. Şimal ve garp kollarında bulunanların bir kısmı Cermenlik içinde temsil edilip kaybolmuştur. Dillerini muhafaza edebilen İslav gruplarından Slovaklar daha bir millet olmaya başlarken Macarların hükmü altına girdiler; içlerinden yalnız ikisi kendi reislerinin idaresi altında teşekkül edebilmiştir: Çekler; Polonyalılar!

Balkanlar'a inen kol, Cenup İslavları adını almıştır. Pruth ile Dnieper

arasında batak ovalarda bal, balık ve av eti ile geçinen bu kabileler, kumral, uzun boylu, çevik ve cesur savaşçılardan mürekkepti: Bunlar VII'nci asırdan itibaren İllirya'ya konmuşlar, daha sonra, Peleponese nihayetlerine kadar, bütün Balkan yarımadasına yayılmışlardır. Drava kaynakları ile Venedik körfezine giden Slovenler, Adriyatik'e kadar inen Hırvatlar, Selanik'e varan Sırplar, Edirne'ye doğru akan Bulgarlar, aşağı yukarı hâlâ o topraklarda oturmaktadırlar.

Balkanlar'a ilk geldikleri zaman Roma şehirlerine girmeksizin ve kendileri şehir kurmaksızın, ormanlar içinde at, koyun ve domuz beslemeği, tarla ve bağ kurmayı, avcılık ve balıkçılık etmeyi tercih eden bu kabileler, yavaş yavaş kendi en yakınları arasında kaynaşarak büyükçe vahdetler kurmaya başladılar.

Merkezde oturan ve Zupanların idaresinde parça parça yaşayan Sırplar, XI'inci asırda, bir tek reisin etrafına birleştiler. Sırp milletinin başlangıcı budur.

Şimalde yerleşen ve evvela Sirp, sonra Hırvatlara tabi olan kabileler Bosna devletini teşkil ettiler.

Garpteki Hırvatlar [Hırvat, dağlı demektir] bir müddet Avar kavalyelerine ve Frank krallarına esir olmuşlar, daha sonra Zupanların idaresinde 14 kısma bölünmüşlerdi.

XI'inci asır sonlarında onlar da bir kralın emri altında vahdetlerini kurdular.

Slovenler VIII'inci asrın ortasında Bavyeralıların hükmü altına girmişler ve Cihan Harbi sonuna kadar hiçbir zaman hür olmamışlardır.

Yedi kabile toplanarak Bulgar birliğini vücuda getirmiştir. Yabancı kanlarla en çok karışanlar onlardır. Kralları dahi kendilerinden değildi. Bizans'a karşı devamlı muharebeler, Bulgarlığın büyümesine ve esaslanmasına yardım etti. Hatta X'uncu asırda kralları Çar [imparator] unvanını aldı.

Daha IX'uncu asırdan itibaren İslavlaşan Makedonya'nın adı Slavonie idi. Bu memleket Sırplarla Bulgarların arasında daha o zamandan kavgalı kalmıştır.

Bugün Yugoslav tabiri ile hatırınıza gelen milletlerin ilk teşekküllerini görüyorsunuz. Dost milletin tarihi o zamanlara ait bir de müşterek

anane aramıştır. Onu da kaydedelim: "IX'uncu asrın başlarında (818) Sava bölgesindeki Hırvatlar, Franklara isyan ederek Balkanlar'ın şimal-garp taraflarını ele geçirmişlerdir. Prens Lioudevite, Hırvat ve Sırp ve Sloven kabilelerinden bir takımını toplayarak, Triglav'dan Timok'a kadar imtidat eden ilk Sırp-Hırvat-Sloven devletini kurdu. Fakat Franklar isyanları bastırmaya muvaffak olduklarından devletin ömrü uzun olmamıştır."

Şimdiki Yugoslavya'nın vahdet buhranı iki sebebe irca olunabilir:

Ayrı ayrı medeniyetlere tabi olmaktan doğan kültür ayrılığı, ayrı ayrı kiliselere tabi olmaktan doğan din ayrılığı! Hepsinin başı Hristiyanlıktır.

Avrupa kıtasında yaşayan milletlerden payen kalmış olanlar arasında Hristiyanlık, IX'uncu asır ile XI'inci asır arasında teessüs etti. Hareketin başında iki rakip kilise vardı: Papanın emri altındaki prenslere dayanan Roma kilisesi ve Bizans imparatorundan kuvvet alan İstanbul kilisesi! Şark ve Cenup İslavlarının büyük bir kısmı, İstanbul kilisesine tabi olmuştur.

İlk İslav havarileri, Yunanlı isimleri ile Cyrill ve Methode, İstanbul sarayında terbiye gören bir Bulgar prensesi tarafından Selanik taraflarına gönderilmiştir.

Bunlar Grek alfabesini tadil ederek bugünkü Kiril dediğimiz harfleri vücuda getirmişler ve eski Slavon dilinde ilk Liturgie'yi yazmışlardır.

Roma misyonerlerinin ise iç taraftaki ve Adriyatik kıyılarındaki İslavlar üzerinde tesirleri büyük olmuştur.

Şefler, uzun müddet, iki kilise arasında tereddüt ettiler. Fakat XII'nci asırda ayrılık tebellür etti: Hırvatlar ve Slovenler Katolik Romen kilisesinde, Bulgarlar ve Sırplar (ve Romanyalılar) Ortodoks kilisesinde kaldılar. Bu suretle Cenup İslavlarının bir kısmı Avrupa Hristiyanlığının inkişafını takip etti. Diğer kısmı mimari, resim ve edebiyat ve her hususta Bizans kültürünün tesiri altına girdi.

Şimdiki alfabe farkının esası dahi aynı ayrılıktandır. Leh ve Çeklerle Hırvat ve Slovenler Latin alfabesi; Ruslar, Bulgarlar ve Sırplar Kiril alfabesi ile okuyup yazarlar.

Cyrill ve Methode, bir hususi alfabe bulmak ve İncil'i Slavoncaya tercüme etmekle hiç şüphesiz Balkan İslavlığını yalnız temsil

edilmekten kurtarmakla kalmamışlar, onlara yerli diğer unsurları da temsil etmek kudretini vermişlerdir. Öyle olmasaydı bu iptidai kavimler, belki Roma ve Bizans arasında kaynayıp gideceklerdi.

Biraz sonra Islav dili Mora'ya sirayet etti; İncil tercümesinin diline naklolunan Yunan edebiyatı Sibirya'ya kadar gitti. Ruslar İslavca kilise metinlerini, Cenup Islavlarından 700 sene sonra yapmışlardır.

863'ten beri değişmeyen İncil'in dili, bir nevi Sırb jorgonudur. Makedonya'da şimdi dahi bu lehçe ile konuşanlar vardır. 17'inci asırda bile Slavonca diye bir dil olduğundan Avrupa'nın o kadar haberi yoktu, ki bir zaman bu İncil, dünyanın en eskisi diye satılmış, Fransa kıralı Koptça ilk İncil zannederek onun üstüne yemin etmiştir.

Kilise kavgalarının facialarını X'uncu asır başlangıcından itibaren görmeye başlıyoruz. Cenup İslavları Balkanlar'a yerleştikleri vakit memleket Transilvanya'daki bazı Daç kabileleri ile Arnavutlar müstesna olmak üzere tamamen Romanise idi. Bilhassa sahil bölgelerde ehemmiyetleri büyük olan Romanlar, kiliseyi kendi nüfuzları altına almış olduklarından, İslavca'nın din dili olmasına mani olmaya çalışıyorlardı. Reisleri Tehaslav'a krallık tacı giydirecek kadar kuvvetlenen Hırvatlar, kilise ile Macar tazyiki arasında bunalarak zayıfladılar ve istiklallerini kaybettiler. 1102'den 1918'e kadar bir daha da hürriyetlerini geri alamadılar.

Kuruluşundan yukarıda bahsetmiş olduğumuz ilk Sırp devleti Prens Tehaslav'ın idaresi altında gayesine erdi. Prensin ölümünden sonra (960) Bizanslılar Sırp memleketlerini zapt ettilerse de, bir müddet sonra bazı kısımlara geniş otonomiler verdiler. Bu otonom bölgelerde Zeta, 1040'ta Bizans'a karşı isyan ederek yarım asır mücadeleden sonra, ikinci Sırp devleti vücuda geldi.

Son Sırp devleti, aynı asrın son yarısında Stefan Nemania tarafından kurulmuştur. Orta Çağ'ın en kudretli Sırp siyasi teşekkülü odur. 1168'de iktidara geçen Nemanich hanedanından 23 hükümdar geldi ve iki buçuk asır hüküm sürdüler.

Stevan Nemania, Karadağlı ve Katolikti. Din nifaklarının İslavlığı parçaladığını görerek Ortodoks oldu. Kendisinin Selt aslından olduğunu söyleyenler vardır. Boyu iki metre idi. Stevan'ın iki oğlundan biri Sırp kilisesini, diğeri Sırp krallığını kurmuştur.

Sırplar; Arnavut, Macar ve Bulgarlarla muharebe ederek, Balkan yarımadasında hakiki bir hegemonya elde etmişlerdi. Bulgarlarla

geçen bir hadise burada hatırlatmaya değer: Bulgarlar fırsat buldukça Sırplara hücum ederlerdi. 1330'da Köstendil'de iki ordu bir harbe daha tutuştular. Harbi ve krallarını kaybeden Bulgarlar, topraklarını Sırbistan'a katmak teklifinde bulundular.

Stevan Deçanski kendilerine şu cevabı verdi:

- Haydi yerlerinize gidiniz ve kendinize layık reis bulunuz. Ben sizin pronsiniz olmak istemem.

Bu muharebeden sonra Sırbistan artık Balkanlar'ın başlıca devletidir. Deçanski'nin oğlu Duşan, Sırbistan krallığını imparatorluk, Sırp kilisesini patriklik ve bir de Sırp dilinde bir Code yaptı.

Rachka yaylasının üzerinden evvela şimal ve garbe, sonra cenuba doğru genişleyen Nemanichler devletinin bu imparatoru 1355'te ölmüştür.

II

Bizans kapılarına kadar gelen İmparator Duşan'ın ölüm tarihini, Osmanlı hadiselerine tatbik edelim: Sırplarla Türkler ilk defa 1352'de Dimitoka'da çarpıştılar. Gelibolu 1354'te, Edirne 1361'de alınmıştır.

Edirne fethinin verdiği telaşla Sırbistan ve Bosna kral ve prensleri Macar kralının kumandası altında birleşerek, Türk tehlikesini önlemeye teşebbüs ettiler. Sırplıların Meriç ve Osmanlı tarihinin "Sırp Sındığı" ismini verdiği bu muharebe 1363'te olmuştur. Lala Şahin Paşa Hristiyan koalisyonuna karşı katı bir zafer kazandı: Serez, Drama ve Kavala Türklerin eline geçti. 1375'te Niş Osmanlı'dır. Sırp kralı, saraya haraç ve Bulgar kralı, padişaha kızını vererek taçlarını muhafaza edebildiler.

Türk orduları 1383'te Sofya'yı zapt ettikleri için kral, Tirnova'ya gitti. Tırnova da alındıktan sonra (1393) Bulgaristan nihayet bulacaktır.

Sırplılara karşı en büyük zafer Kosova'da kazanılmıştır. Düşman ordusu Cenup İslavlarından başka Macarlar, Bulgarlar, Lehler, Rumlardan gayri bütün şark Hristiyanlarından mürekkeptir (1383). Bu mağlubiyet, neticeleri ile beraber o kadar acı olmuştur ki İslav dillerinde Kosova kelimesi, halâ, Müslüman dillerindeki Kerbela manasını verir.

Bu muharebede Murat'ı hançerleyen Miloş ile can çekişen padişahın önünde başı kesilmiş olan Kral Lazar, Sırp tarihinin kahramanları ve Cenup İslavlığının azizleri olmuşlardır. Gerçi Sırbistan fethi 1456'da nihayet bulacaksa da, Osmanlılar XIV'üncü asrin sonlarına doğru, Balkan yarımadasına hâkim olmuşlardı. Fakat Türk tehlikesi de artık Balkanlar'ı aşarak, bütün Avrupa Hristiyanlığı tarafından benimsenmişti. Niğbolu Muharebesi'ne (1396) birçok Fransız asilleri ile şövalyeler ve Almanlar iştirak etmişlerdir.

Türk ileri hamlesi 1402'de Ankara Muharebesi ile kırıldı ve iki Türk hükümdarı arasındaki bu çarpışma, Bizans'ın daha elli sene nefes almasına hizmet etti.

Bu devre ait Osmanlı tarihlerinde pek az vesikaya rast geliyoruz. Sırp kaynaklarına göre Kosova'dan sonra Sırplar Osmanlı Türklerinin sadık müttefikleri olmuşlardır. Osmanlı hâkimiyeti Sırp feodallığına nihayet verdiği için halk yığınları memnundu.

Nitekim Romanya'ya karşı Rovina Harbi'ne Sırplar da iştirak etmiş ve Sırp kahramanlarından biri orada ölmüştür. Niğbolu ve Ankara muharebelerinde de Sırplar Osmanlı saflarında mertçe dövüştüler.

XV'inci asırdayız. Birçok aileler İslam dinine ve Osmanlı kültürüne geçtiler. Bir defa, bilhassa teslisi inkâr eden ve kilise tarafından tazyik olunan Bosnalı Bogomiller kolaylıkla din değiştiriyor, Sırp milletinin efendileri de, iktidar ve imtiyaz kazandıkları için Müslüman oluyorlardı. Hristiyanlık halk yığınlarında kalmıştı. Osmanlı Türkleri yeni fethettikleri yerlerden çoğunu bu muhtedilere iskân ediyorlardı. Budin'den kalma hikâyelerdeki şive, oraya dahi Bosna Müslümanlarının götürülmüş olduğunu ispat eder.

Ankara Muharebesi'ne iştirak eden Stefan Lazaroviç'in hayatı hakkında eski İslav dili ile yazılmış olan bir vesikanın tercümesi son zamanlarda elime geçti. O zamanlı Türk-Sırp münasebetlerine dair bir fikir edinebilmek için onun bazı parçalarını istinsah ediyorum: "...Bunun üzerine Büyük'ün *[Beyazid]* elçileri geldiler. Buhtunasar gibi: "Dünyayı bir yumurta gibi avucumun içinde tutacağım." diyordu. Elçiler Prens Lazar'ın karısı haşmetli Milica hatunun en küçük kızı Alivera'nın padişaha takdimi hususunda anlaştılar ve muhterem hatun patrik meclisi ile ruhani meclisin nasihatlerini dinleyerek kızını, Büyük Emir'e zevce olarak verdi. Prens Stefan da kız kardeşi ile birlikte hükümdarın yanma gitti. O tarihten beri Sırp ülkesi Beyazıt'a tabi olarak, Stefan ve kardeşi Vuk ve Sırp beyleri her sene Türklere hizmet etmeye mecbur oldular. Büyük imparator da, Kostantin'i idam ettiren Maximilyen gibi sahte bir dost olmadı: Stefan'a karşı büyük dostlukla hareket etti. Ona, sevgili bir evlat muamelesi yaptı."

"Süleyman hazretin dediği gibi bir "er kadın" olan şanlı ve tedbirli Milica'ya gelince o, her türlü faziletleri nefsinde toplamış olan bir ana idi."

"...Asaletli Milica Hatun, İmparator Beyazıt'ın nezdine bu sebepten kendi ve müteveffa despot Migliera'nın karısı Zezimija'yı da beraberinde götürdü. Bu kadın pek basiretli ve talakatlı olduğundan, Milica Hatun, böyle tehlikeli ahvalde, onun yardımından istifade ederdi. Kendilerini imparatorun huzuruna çıkmak üzere çağırdıkları vakit, Milica bayılacak gibi oldu. Fakat arkadaşı Zezimija ona:

- Mademki bize onu görmek şerefini veriyorlar. Korkuya ne lüzum var? diyordu."

"...Bir müddet sonra Prens Stefan da imparatorun yanına gitti.

Bazılarının telkinlerine kapılarak Macarlarla dostluk etmiş olduğu için korku içinde idi. Anası Milica kendisine her şeyi olduğu gibi itiraf ederek imparatorun affini dilemek tavsiyesinde bulunmuştu.

Beyazıt'la beraber yemek yediler, sofra dağıldıktan sonra Stefan gitmedi ve huzurda ayakta kaldı. İmparator sebebini sorunca dedi ki:

- Haşmetmeab, başkalarının beni itham etmelerine meydan birakmadan, kabahatimi bizzat arz etmeye geldim. Macarlarla dostluk etmek istedim. Fakat bunun akıl kârı olmadığını görünce size ettiğim yemini hatırlayarak buraya geldim. Canımı sana teslim ediyorum. Nasıl istersen öyle yap!

İmparator kısa bir sükûttan sonra cevap verdi:

- Macarlarla ne iş yapabilirdin? Ben onların memleketini zapt edeceğim. Sen ne ümit edebilirsin? Zaten Macarlarla birlik olup da fayda görmüş olan kim var?

Burada Bulgar kıralı ile diğer bazı hükümdar ve prenslerin isimlerini sayarak devam etti: "Hele sen, sen ki benimlesin, ben olmadığım yerde şaşırırsın, bizler hükümdarlarız. Biz taarruz etmezsek kimse bize tecavüz etmeye cesaret edemez. Ben sana oğlum olarak bakıyorum."

"... Gururlu ve büyük imparator Beyazıt, Macar ve Ulahlarla harp etmek üzere bütün kuvvetlerini topladı ve 903 (1394)'de Tuna'yı geçerek Voyvoda Jan Mirça ile karşılaştı. Bu muharebede halk türkülerinin milli kahramanı olan Marko ve Kostantin ölmüşlerdir."

... İki sene sonra imparator, Bosna'ya büyük bir ordu ile oğullarini yolladı. Prens Lazar yine onlarla birlikte gitti."

Beyazıt-Timur muharebesinden sonra Sırplılar bir müddet Türklerin artık kalkmayacağı zannına düşmüşlerdi. Ankara'dan İstanbul yolu ile memleketine dönen Stefan Lazaroviç despot unvanını aldı ve Macarlarla iştirak ederek Türklerden kurtulmaya çalıştı. Kendisi o tarihlerde Belgrad şehrine vermiş olduğu bir vesikada diyordu ki: "Kosova Muharebesi'nden beri Türklere tabi idim. Tatar imparatoru gelip bu milleti ezdiği zaman, Allah'ın lütfu ile ellerinden kurtuldum.

Buraya gelerek dünyanın en güzel yerine kavuştum: Yani yıkık ve ıssız kalan Belgrad! Onu tekrar inşa ederek Meryem Ana'ya ithaf eyledim."

Türklerden evvel Sırbistan'ın sıklet merkezi Niş, Üsküp, İşkodra ve

Arnavutluk bölgeleri idi. Türk hücumları önünde merkez Üsküp'ten Krusenaç'a ve oradan Resna'ya, nihayet Belgrad'a değişti. Macarlar, Belgrad'ı almaları üzerine, Lazaroviç'in halefi Jorj Semendere kalesini inşa etti.

Saltanat fasılası buhranını atlatan Osmanlı Devleti (1413) Çelebi Mehmet'in iktidarı ile yeniden istikrar bulmuştu. Sırbistan, Osmanlılarla Macarlar arasında sallanıp duruyordu. 1443'te Macarlar, Lehler, Almanlar, Ulahlar, Macar ve Leh Kralı Vladislav'ın kumandasında birleşerek Belgrad üstünden Bulgaristan'a doğru aktıkları zaman, Stefan Lazaroviç'in halefi Jorj Brankoviç onlarla beraberdi. İlk harbi Nişte kazanan Hristiyanlar, Sofya'ya kadar geldiler, fakat Balkanlar önünden geri döndüler. Anadolu'da Karamanlarla uğraşan İkinci Murat, Avrupa'da sulh istiyordu. İncil ve Kur'an üzerine yemin edilmiş olan on senelik sulh pek az sürdü.

Bir kardinal, Anadolu'da meşgul olan Türklere karşı harp etmek için Vladislav'ı ikna etti. İngiltere, Fransa, Burgonya, Milano, Floransa, Venedik, Cenevre ve Papa da kendisine yardım vaat ediyorlardı.

Vladislav; Macarlar, Transilvanyalılar, Polonyalılar, Avnavutlar, Bulgarlar ve daha karışık milletlerden mürekkep bir ordu ile Orsuva'dan Tuna'yı geçerek 1444 Eylül'ünde Varna'ya geldi. Ve orada tekrar tahtına dönen İkinci Murat'ın ordusu ile karşılaştı. Çetin bir muharebeden sonra zafer Türklerde kaldı ve Leh kralı başını yeniçeri kılıçlarına verdi. Varna, Garp âleminin Türklere karşı müşterek taarruzu olmuştur.

Kronolojiyi tamamlayalım: 1453'te İstanbul düşüyor. 1456'da istila yolu üzerinden Sırbistan'ı büsbütün kaldırmak isteyen Fatih, bizzat kumanda ettiği ordu ile Belgrad önündedir. Muhasara muvaffak olmamışsa da Sırbistan'ın büyük bir kısmı artık tamamen Osmanlı'dır.

Yalnız Semendere payitaht olarak, küçük bir Sırbistan parçası biraz daha devam ediyor. Belgrad, Macarlardadır. 1459'da Mahmut Paşa; Belgrad, Şumnu, Sırbistan fethini tamamladı ve 1463'te Bosna ve 1480'de Hersek, Osmanlı ülkelerine katıldı. O sıralarda Osmanlı akınları ta Carniole, Styire ve Carinthie'ye kadar uzuyor. Romanyalılar ve Macarlarla harp daimi bir hâl almıştır.

Araya İran ve Mısır seferleri girdikten sonra, nihayet Belgrad 1521 düşecek ve 1526'da Mohaç Muharebesi, Macaristan'ın bir buçuk asır için talihini tayin edecektir.

III

Macarlar ve Avusturyalılar, Osmanlı akınları karşısında Avrupa medeniyetini müdafaa etmiş olmakla övünmektedirler. Medeniyet sözünü kilise ile değiştirmek lazımdır. Osmanlı Türklüğü, Avrupa içine sokulduğu zaman medeniyet üstünlüğü henüz Şark âleminde idi.

Macarlar onuncu asrın sonuna doğru yangın ve kıtallerle Tuna vadisini çöle çevirerek, Tuna ve Theiss arasında yerleştikleri tarihlerde, Kurtuba 500 bin nüfuslu bir medeniyet merkezi idi. Avrupa milletleri, eski Yunan sanat ve ilmini Şark medresesinden naklettikleri gibi, Orta Çağ iptidailiğini değiştiren başlıca icatlar da Şark'tan alınmıştır.

Kilisenin müsamahasız taassup ve zulmü, Garp memleketlerini tahrip ederken, vicdan hürriyetine riayet eden tek devlet Osmanlı İmparatorluğu idi. Serbest kiliselere tesadüf etmek için Osmanlı idaresi altındaki Macaristan topraklarına kadar gelmek lazımdı.

Unutmamak gerektir ki yeni hayata vücut veren Rönesans ve Reform on beşinci asrın sonlarında ancak başlamıştır.

Osmanlılar, Balkanlar'a ve Macaristan'a doğru, ne bir barbar istilası, ne de bir din seferi yapmadılar: Bütün imtiyazlar, milliyet farkı olmaksızın, Müslümanlara ait olduğundan bilhassa Tuna berisi ihtidalar pek çok olması tabii idi.

Kurtuluş muharebesi yapan Balkan milletlerinin vaktiyle Osmanlı devrine karşı yalnız kin telkin edecek bir tarih vücuda getirmiş olmalarına itiraz edilemez. Fakat o zaman dahi bizzat Ortodokslar içinde hakikati aramak isteyenler olmuştur. 1848'de bir İslav mecmuasında çıkan uzun bir etüt yazısı böyle bir isyanın eseridir: "Türkler, Tuna boylarına geldikleri zaman, endüstri ve ziraat hayatları pek ileri idi. O zamanki bir Osmanlı çadırına giriniz: Her şey, esvap ve eşya Bursa'da dokunan ipek kumaşlardan yapılmıştır. Yere Anadolu halıları serilmiştir. Hâlâ vitrinlere koyduğumuz el işlerinden, hâlâ Sırp kadınlarının başında gördüğünüz bürümcekten, iç çamaşırlarından tutunuz da entarilik kaba pamuklulara kadar hepsi Osmanlı malı idi. Bu eşya, yalnız Balkanlar'a değil Avrupa tezgâhlarına dahi örneklik etti. İtalyan kadınları bu kumaşlara o kadar rağbet göstermişlerdir ki hükümet onların ithaline karşı birtakım tedbirler almak mecburiyetinde kalmıştır. Türk evinde köşeler ve tavanlar türlü renklere boyalı oyma tahtalarla süslü idi. Esvaba ve çamaşır sandıkları

ile küçük masalar, şimşirden veya serviden yapılmış olup üzerleri fildişi yahut cilalı ceviz kabukları ile işlenmişti. Bütün dünyada eşi olmayan menevişli tahta işleri ancak İstanbul'un imalathanelerinde görülebilirdi. maruf

Türk evinde en küçük mendile kadar her dokuma parça, renkli işleme veya oyalarla bezenmişti. Halılarda resim tenasübü ile renk ahengi birbirine rekabet ederdi.

Mutfak eşyasının çoğu bakırdandır. Toprak olanları dahi pek zevkle yapılmış olup ekserisi cam gibi sırlıdır. Maden ibrikler büyük bir sanatla yapılırdı. Her ev, bahçelerle çevrilmiştir. Sık yapraklarla renk renk çiçekler, bülbül sesi ve gül kokusu, serin sulu Şadırvanlar ve mermer köşkler, bütün bunlar, cennet hayalini göstermek isteyen Şark muhayyilesinin eseridir. Bu bahçeler Garp'ta daima taklit edilmekle beraber, bir türlü asıllarının mükemmeliyetine erişilememiştir. Hâlâ dahi şehir veya köy, Türk'ün oturduğu her yerde bol su vardır. Su herkese lazımdır: Fakat dağların temiz suyunu elde etmeye çalışan ve bunun için de hiçbir fedakârlığı esirgemeyen yalnız medeni olan adamdır.

Kürtlerle zeybeklerin giydikleri kaytanlarla süslü cepkenlerden tutunuz da şehir halkının bütün giyim levazımı milli mamulattandır. En mütevazı hamalın ayağında bile dış taraftaki sokağa, iç taraftaki eve mahsus çifte kundura vardır."

Muharrir daha birçok teferruat üzerinde durduktan sonra diyor ki: "Türk budur. Ve son Sırp müstebitlerini yenerek halkımızla temasa geldiği çağda da bu idi.

Türklerin Avrupalı milletleri ne hâlde bulmuş olduklarına gelince bunu anlamak için o zamanların tarihine bir göz gezdirmek kâfi gelir. Garp'ta herkes birbiri ile boğuşuyordu. Kilise ile birleşen birkaç derebeyi, şatoları civarındaki kulübelerinde yaşayan halkı esir gibi kullanıyorlardı. Derebeyler arasındaki kavga, daha sonraları, bu kulübelerden ve tarlalardan da eser bırakmamıştır. Bizim Sırp derebeyleri de aynı hâlde idiler: Nemaniçler halkı toplamak istedikleri vakit, onlar yalnız Bizans'a değil, henüz ortadan kalkmamış olan bu derebeylerine karşı ayaklanmışlardı. Bu şartlar içinde, o çağlarda, Sırbistan'da bir kültür varlığı bahis mevzuu olamaz. Siyasi istiklalini bu hâlde kaybettikten sonra, Sırpların İslam dinini kabul etmiş olmasında şaşılacak ne var? Hristiyan dininin yeni şekilleri kendisine kadar nüfuz etmeyen halk, yeni gelen temdinci kudrete hayranlıkla bakmıştır.

Üstünden beş asır geçmiş olmasına rağmen, bugün bile imparatorluktan kalma birçok yollar, vezir köprüleri, paşa çeşmeleri, nihayet birçok aletler, zanaatlar, tamamen Şarklı olan türlü ziraat mahsulleri, Türk silahlarının yalnız üstünlüğü değil, onlardaki yüksek ve ram olmaz kültür kuvveti ve aynı zamanda bu "barbar"in sosyal ekonomik hayatımız üzerinde hakikaten müspet bir tesir yapmış olduğunu gösterir. Türk Küçük Asya'sını Bizans'ın medenileştirmiş olduğu zannına düşen kimse, bugünkü İstanbul'a şöyle bir bakmakla bunun hakikat olmadığını derhâl itiraf edecektir. Osmanlılar İstanbul'u aldıktan sonra, şehirde her türlü imkânlar ve işçiler varken, Bizans değil, fakat Türk inşasına devam etmişlerdir. Zanaatlara gelince: Bunlar İstanbul'da bugün dahi Türklerin elindedir. Hristiyanlar tüccardırlar. El işleri tamamen Türk'tür ve bunlar Bizans tarzının istihalesi değildirler. Türk işleri ile Roma ve Bizans işleri arasında benzerlik bulunamaz. Bakır ve demir, Şarkta büsbütün başka türlü işlenmektedir.

Osmanlı istilasının milletimiz kültürü üzerindeki tesirlerini ölçmek için derin tetkikler yapılmak lazımdır. Bunun izlerini evvela evlerde, tezgâhlarda, tarlalarda arayalım. Medeniyet mahsullerini ve bunları istihsal için kullandığımız aletleri gözden geçirelim ve bilhassa bu zanaatları ifade eden kelimelere dikkat edelim.

Kültür tarihi bakımından bir kelime bazen katı neticeler çıkarmaya hizmet eder. (Muharrir burada çıkrık, sabun, peşkir, köprü gibi Sırpçaya yerleşen bir sürü kelimeler zikretmektedir.) Türklerin memleketimize yerleştikleri zaman haiz oldukları kültür üstünlüğü ve evlerimizle tarlalarımız üzerine yaptıkları hayırlı tesirler hakkında daha çok şeyler söylenebilir. İhya edilmiş olan Sırp prensliği içindeki Türk tezgâhlarını ve onlarda çalışan işçilerin hayatlarını hatırlayanlarımız henüz çoktur. Bunlar kolayca teslim ederler ki şayet Türkler, ziraat hayatı geçirmeye mahkûm reayadan kendi zanaatlarının sırlarını saklamamış olsalardı, bugün bizde kültür tesirlerinin daha pek çok bakiyesine tesadüf edilirdi."

Avrupa'da müspet ilim, geri ve mutaassıp kiliseyi nihayet yendi. Yeni fikir ve sanat hareketleri, yeni Garp medeniyetini süratle hazırlamaya başladılar. Orta Çağ Avrupalılarına eski Yunan tefekkürünü öğreten ileri ve hür cami evvela durdu, sonra alabildiğine gerileyerek, İslam âlemini bütün yeni hareket ve icatlara karşı kapalı tuttu. Bizim Orta Çağ Mustafa Kemal'e kadar devam etmiştir.

Osmanlı hâkimiyeti altındaki Hristiyanlar, iptida, daha ileri bir

medeniyete tabi olmuşlar, fakat sonra bu medeniyetin sukut ve tereddi şartları içinde kalmışlardır. Kanuni Süleyman İstanbul'u ile o günkü Viyana arasındaki fark, şimdikinin tam tersine idi.

Mütefekkir Sırplıların bir hasretleri vardır: "Osmanlı idaresi yüzünden orta çağımızı Avrupa milletleri ile bir arada yapamadık. Fransa'da her türlü kan ve din bir tek millet yaparken bu gecikme yüzündendir ki Yugoslavya da tek kan ve din, aynı milleti birkaç parçaya bölüyor!" derler.

Osmanlı sukut ve tereddisinin acısını Türkler de diğerleri kadar çekmişlerdir. Mezarları itham etmekten ne çıkar?

Bahsimize dönelim: Osmanlılar istiladan sonra Sırp kilisesini ilga etmişlerdi. Bir müddet Cenup İslavlığı Bizans Ortodoksluğu içinde kaynamak tehlikesinde kaldı. Reisleri Müslümanlığa geçtiği için başsız ve papasız kalan Sırp halkı git gide perişanlığa düştü, her tarafta sefalet arttı.

Sırp milletinin devam ve müdafaasına hizmet eden başlıca hadiselerden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sırp kilisesini yeniden tanımış olmasıdır. Bu tanıma, Sırp aslından bir Osmanlı vezirinin Sokollu Mehmet Paşa'nın nüfuzu ile olmuştur. İlk patrik Sokoloviç, Mehmet'in kardeşi Makarie'dir. Bu hadise, sönmeye yüz tutan kiliseye hayat verdi, manastırlar yapıldı, eskileri tamir edildi. Sırp nüfuzu bu sayededir, Macaristan'dan Üsküp'e ve Timoka'dan Adriyatik'e kadar genişledi. Kilise adamları o günden itibaren eski Hristiyan ananesi ile milli birliği ayakta tutmak için seferber oldular. 16'ncı asırda Macaristan ve Cenup İslavlığının büyük bir kısmı Osmanlı idaresinde idi.

Dalmaçya sahillerinde Razuza (şimdiki Dubrovnik) cumhuriyeti ile Karadağ haraca bağlanmıştı. Osmanlı hâkimiyeti altına hiç girmemiş olmak iddiasında bulunan Karadağ'ı, son defa, Çetine hazinesinde bulunan bir vesika tekzip etmiştir. Bu vesikaya göre Karadağ'ın imparatorluğa verdiği haraç, bin bir orak kuru ottan ibaretti.

Kanuni Süleyman Sigetvar önünde, 1566 Eylülünde ölmüştü. Kaleyi kahramanca müdafaa eden kumandanın bir Hırvat olduğunu da hatırlatalım: Bu adam Zrinyi adı ile Macar, Nikola Zrinski adı ile Hırvat edebiyatlarının destani şöhretlerindendir.

Süleyman'ın ölümünden 18'inci asrın sonuna kadar hâkim hadise, Avusturya hanedanı ile Osmanlı saltanatı arasında devam eden

muharebelerdir. Bir buçuk asır süren bu harplerde Avusturya'nın hedefi Macaristan, Hırvatistan ve Sırbistan'ı alarak Selanik'e inmekti.

Süleyman'ın ölümünden (1566) III'üncü Süleyman'ın cülusuna kadar (1787) tahta çıkan 17 padişahtan yalnız üçü biraz hayat gösterebildiler. Artık bu bir vezirler saltanatı idi. Köprülü'nün hangi padişah değil, fakat hangi padişahların Köprülü üzerinde iktidara gelmiş olduğunu sormak daha doğru olur.

1683'te Viyana ricati ile imparatorluk Avrupa fetihlerini kaybetmeye başlayacaktır.

1686 Eylülünün ikisinde bir öğle vakti Budin düşecek ve birincisinden tam 161 sene sonra ikinci Mohaç Muharebesi'nde mağluplar büyük bir intikam zaferi kazanacaklardır. Ertesi sene hududu Tuna, Sava'dır.

Avusturyalılar 1689'da Belgrad'ı işgal ederek Priştine, Niş ve Üsküp'e kadar gelmişlerse de imdada gelen Köprülü 1690'da Avusturya'yı Tuna-Sava ötesine attı. Osmanlılar Belgrad'ı 1767'de Pasarofça Muahedesi ile bir daha kaybedecekler, 1779 Belgrad Muahedesi ile geri alacaklardır.

18'inci asrın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci düşmanı sahneye çıkıyor: Rusya! Osmanlılar 1681 Muahedesi ile Moskova hükümdarının çarlık unvanını ve Kudüs Ortodoks kilisesi üzerindeki himaye hakkını tanımışlardı. Çarlar bu hakkı, bütün şark Ortodokslarına teşmil etmekte gecikmeyeceklerdir. Rusya 1700'de Karadeniz'e indi.

Avusturyalıları kendi istila politikalarına alet etmek Rusya, onları Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak üzere, Cenup İslavlığı âlemini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mütemadiyen tahrik etmeye başladılar. Bu devirde dikkat edilecek noktalardan biri, Avusturya İmparatorluğu'nun, kendi eline geçen Cenup İslavlığı memleketlerini Cermenleştirmek istemesidir. Tazyik bazen o kadar artıyordu ki İslam ülkesinden Hristiyan bayrağı altına giden Sırplardan birçoğu tekrar Osmanlı topraklarına hicret etmişlerdir. Uyanan Cenup İslavlığının maksadı, kendi müstakil devletini kurmak, şarka doğru inen Avusturya Almanlığının gayesi ise Cenup İslavlığının esareti davasını bahane diye kullanarak imparatorluğu Selanik'e kadar genişletmekti. Sırp vatanseverliği bir taraftan Avusturya ve Rus himayesinden istifade edecekler, fakat diğer taraftan Avusturya içinde temsil edilmekte kendilerini koruyacaklardı. Nitekim Osmanlı hâkimiyetinden sonra, Sırplarla Avusturyalılar arasında amansız bir

mücadele başlamıştır.

Avusturya tehlikesi o kadar büyümüştü ki Bosna-Hersek meselesinde Sırplar bu memleketin Türkiye'de kalmasını istemişlerdi. Çünkü Türkiye'deki İslavlık işi nasıl olsa halledilecek olduktan başka Osmanlılar temsilci değildiler. Hâlbuki Avusturya'ya geçen Yugoslav guruplarının büsbütün silinmek ihtimali vardı.

Tuna'nın öte tarafı Avusturya'nın eline daha on yedinci asırda geçti. Halbuki Sırbistan'ın son parçaları yirminci asra kadar Osmanlılar elinde kalmıştır. Biri Garplı, biri Şarklı iki imparatorluğun aynı kültür ve idare havası içinde yaşamak ve bir de ayrı kiliselere tabi olmak, Cenup İslavlığını birbirinden pek farklı kısımlara ayırmıştır. Bugün İslav vahdeti mücadelesinin sebebi, bu ayrılışmadır.

SIRBİSTAN

I

Osmanlı idaresi yerleşmek üzere iken Sırplılar bir defa, İpek'te kongreye benzer bir toplantı yaparak imparatorluktan ayrılmak ve Sırbistan tacını Savoie dukasına vermek istediler. Duka reddetti. Bunun üzerine ihtilal yapmaya teşebbüs ettilerse de komplo keşfedilerek isyanın önü alınmıştır.

Bundan sonra alışkınlık ve tevekkül devresi geliyor: Hele Osmanlı ordularının Viyana kapılarına varışı ile kurtuluş ümidi büsbütün ortadan kalkıyor. 15'inci asır sonlarında Cenup İslavlığının en büyük kısmı Osmanlı hâkimiyeti altındadır. Vaziyet 17'inci asır sonlarına kadar böyle devam etti. İkinci Viyana Muhasarası bozgunundan sonra Avusturyalılar Tuna'ya kadar Macarlık ve Sırplık toprakları ellerine geçirmeleri üzerine ayrılma davası yeniden uyandı.

Viyana bozgunun bir ucu Üsküp'e, bir ucu Pirot'a dayanmıştı. Sırplar bu sırada ricat ordusuna hücumlar tertip etmek, postaları vurmak, geri hizmetlerde sabotaj yapmak gibi teşebbüslerle düşmanın ileri hareketini kolaylaştırdılar. Osmanlı orduları bu akını durdurup istila kuvvetlerini tekrar Tuna ötesine attığında, Türk intikamından korkan güzideler Macaristan'a doğru kaçtılar. Efendileri tarafından terk olunduğunu gören Sırbistan halkı bu tecrübeden ve neticelerinden o kadar yıldı ki bir asır artık hiçbir tahrike kapılmadı.

Kendi eline geçen yerlerde Avusturya, emniyeti temin ediyorsa da, misyonerleri de olanca gayreti ile halkı Katolik kilisesi için kazanmaya ve İslavlığı küçük parçalara bölmeye ve Rusya'dan ayırmaya ve Selanik yolu üzerinde bir Katolik yığını vücuda getirmeye çalışıyor. Cenup İslavlığı için Avusturya hiç olmazsa Osmanlı İmparatorluğu kadar tehlike idi.

Osmanlılar hareme alınan kadınlardan gayrı kimseyi İslam yapmak için zorlamadıklarından Avusturyalılar Sırbistan'dan kovulduğu vakit, halkın Türkleri halaskârlar gibi karşıladığını görüyoruz. Köylü ekseriyet ile Osmanlı idaresinin böylece kaynaştığını gören birtakım güzideler daha Macaristan ve Avusturya içine kaçıyor.

Tuna ötesinde ve üstünde Osmanlı mukavemeti çok uzun sürdü. Şeref ve zilletler, Osmanlı tarihinin en büyük ve en küçük adamları, kahramanlar ve haydutlar oradaki son Osmanlı hikâyesine ebedi facialarn hareket ve tezat tadını verir. Her serhat sökülüşü bir destan besleyecek menkıbelerle doludur. Fakat hakikat odur ki Garp

medeniyeti önünde Şark'ın mukadder mağlubiyeti tamamlanacaktır.

Hareket hedefleri ayrı olmakla beraber, Avusturya ve Rusya nihayet bir müşahededе birleşmektedirler: Yunanistan'dan büyük bir şey ümit edilemez. Bulgaristan ise som Türklüktür. Binaenaleyh kuvvetli bir istinat noktası olarak Sırbistan'a ihtiyaç var: Onu yapmak lazım!

İkinci Katerina ve İkinci Corc'un Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya karar verişlerinden sonra, 1787 Osmanlı-Rus Harbi başlıyor. Rus ordusunda ilk defa Sırp generallerine tesadüf ediyoruz. Hatta Sırbistan'a gelen ordu bu kumandanlardan birinin emrindedir.

1788'de Avusturya harbe iştirak ediyor. Fakat bu harp bilhassa Sırbistan için feci olmuştur: Muharebe meydanı hâline gelen memlekette ne köy, ne kasaba, ne kilise, ne de halk kalıyor. Beyler, eşkıyalar hepsi halkın üstüne salınmıştır. Bütün Sırbistan'da 20 yerde bile kilise duası yapılamıyor. O zaman dolaşan seyyahlar, ahalinin bir dilenci sürüsünü andırdığını tasvir etmektedirler. Belgrad'dan Niş'e doğru, boş ormanlar âdeta Cengl'i hatırlatmaktadır.

İmparatorluğun askerî ve idari tereddisi devam ediyor. Vakanüvislerde şöyle satırlara tesadüf ediyoruz: "Ordudan artık hizmet ümidini kesiniz. Çünkü asker yükünü almıştır. Ellerinde fazla ganimet var. Bundan sonra onlara iş gördüremeyiz!"

Ordu erkânı ile Rusçuk kadısı, âyan ve eşraf hürleşerek Serdar-I Ekrem'e bir layiha okuyorlar: "Moskof ve Nemçe gibi iki düşman hücuma hazır. Bizim asker ise bir mahalde karar etmez. Herkes dönmek ister!"

Rumeli'nin eski fermanlı ve buyrultulu âyanları dahi para iptilası ile soysuzlanmıştır. Hepsi zulüm ve soygun peşindedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ve Avusturya ile sulh edeceğinden korkan İsveç'in elçisi Paris'te Raşit Efendi ile anlaşmaya kalkıyor. Raşit Efendi'nin İstanbul'dan sualine vezirin cevabı şudur: "Tedbirlerin tamam icrası mümkün olmaz. Çünkü bizim asker Avrupa askeri gibi mürettep ve muallem değildir. Düşman gördüğünde hemen hücum ve iktiham kaydına düşer. Plan biraz durmayı icap etse zabitler askeri durdurmaya muvaffak olamaz. Uzun müddet bir yerde ikamet de etmezler. O kadar beladır ki Avrupa'nın 50 bin kullandığı yerde biz 100 bin kullanmalıyız!"

Raşit Efendi bir zamanlar Avrupa'nın "mürettep ve muallem"

ordusunun "artık avuca sığmaz haşarattan ibaret olduğunu" İsveç elçisine söylemiştir.

Gene tarihin şu fıkrasına bakınız: "Zeybekler Ayvalık'ı tamamen tahrip ettiler. Mamur bir belde harap olmak ve varidat azalmak teessüfü mucip ise de Dürrîzade'nin 100 bin kuruşluk iradı çürümüş olduğundan Halet Efendi bundan sevindi."

Ordu Şumnu'da iken Ruslar Akkerman'ı, Avusturya bir daha Belgrad'ı almışlardı. Belgrad düştü haberi Osmanlılar arasında âdeta Rumeli düştü tesirini yapmıştır.

Osmanlı tarihlerinin Sırbistan'ın doğuşunu anlatan ciltlerindeki fihristlere bir göz gezdiriniz: "Vakayi-i Şam, Vakayi-i Mısır, Vakayii Bağdad, Vakayi-i Kürdistan, Vakayi-i Gürcistan, Vakayi-i Arabistan!"

Ve Avrupa tarafından aynı imparatorluk üzerine İslav ve Cermen istila ordularının yüklenmeye başladığını da hesap ediniz. Ordu bitkin, idare berbat, dağlar eşkıyalık, insan bu hadiseleri gözü önünde topladığı vakit, Sırbistan'ın ve diğer Balkan devletlerinin teşekkül ettiğine değil, imparatorluğun 19'uncu asırdan nasıl sağ çıktığına hayret eder.

II

Kara Corcların türbesi Belgrad'dan otomobille iki saat uzakta Oplenaç tepesi üstündedir. Bu tepeye giden yolu Avala dağının eteklerinden takip ederek Şumadya bölgesine gidersiniz. Şumadya, ormanlık yer demektir. Sırbistan'ın beşiği ve kaynağı burasıdır: Osmanlı Türkü için Söğüt ve İnegöl ne ise, Sırbistan için Şumadya odur. Nitekim yolunuz üstünde size yeni Sırbistan'ı kuran Kara Corc'un köyünü göstereceklerdir: Topola!

Son kral Aleksandr bura çiftçileri ile birlikte kurmuş olduğu kooperatifin bir ziyafetinde "kendi ceddinin, köylülerin dedeleri ile birlikte tarla sürdüğü" zamanı hatırlatmıştı.

Cevdet Tarihi'nde şöyle bir kayda tesadüf ediyoruz: "Koçooğlu nam dayının hapsinden kaçan Kara Yorgi nam bir karye knezi..." İşte bugünkü Sırp hanedanının banisi bu adamdır.

Kara Yorgi gündüz tarla sürer ve gece Osmanlı postalarını vururdu.

Ümmî, fakat şiddetli ve teşkilatçı idi. Avusturya ordusunda bir müddet askerlik etmişti.

On dokuzuncu asrın başındayız. Osmanlı Devleti gaile içindedir. Tepedelenli Mehmet Ali'den kurtulmuşsa da Mısır'da Mehmet Ali ve Rumeli'de Pazvantoğlu isyan hâlindedirler. Belgrad dayılarının ceberrudu Avusturya istilasından o kadar ıstırap çeken halkın sabrını tüketmektedir. Sırpların dahya dedikleri dayı, bu lisanda âdeta "zulüm" kelimesinin müradifi olmuştur. 1802 senesinde Belgrad paşalığını haraca kesen dayılar Mehmet Ağa Foçiç isminde bir Hersekli, Ağan Ali adında bir Bosnalı, Küçük Ali namında bir Şumadyalı ile Yenipazarlı Molla Yusuf'tan ibaretti: Yani hemen hemen hepsi Müslüman Yugoslav!

En zalimi Küçük Ali idi. Dört dayı Sırbistan'ı (o zamanın Sırbistan'ı Belgrad paşalığı demektir) dörde taksim ederek, başlıca bölgelerde karakol vazifesini gören hanlar kurmuşlardı. Ağan Ali Sokol nahiyesini, Molla Yusuf Belgrad nahiyesi ile Valyevo nahiyesinin bir kısmını, Mehmet Ağa Foçiç Podrinye nahiyesi ile Volyevo nahiyesinin yarısını, Küçük Ali de Şumadya ve Pomoravle nahiyelerini hükümleri altına almışlardı. 1804 ihtilalinin sebebi, işte bu dayılar olmuştur.

Halk eski tecrübelerden o kadar yılgın ve esaslı bir dava için manen o

kadar hazırlıksızdır ki onları hemen sevk etmek lazımdır. Fakat her gün bir köy kocabaşısının para için dayılar tarafından öldürülmüş olduğu haberi gelmektedir. Ne mal, ne can emniyet altındadır. Bu sırada Belgrad'da Mustafa Paşa katlediliyor. Mustafa Paşa, Sırp halka iyi muamele etmekle maruftur. Belgrad kalesi içindeki türbesi hâlâ durur ve halk kendisine "Sırp anası" derler. Vaziyetten istifade eden Kara Yorgi "devlet tarafından, Mustafa Paşa'yı öldüren dayıları tedip etmeye kendisinin memur edilmiş olduğunu söyleyerek" etrafındaki köylülerle dağa çıktı. Kendini Sırbistan umum kumandanı ilan ederek nasb ve tayinlere başladı. Kara Yorgi, Ruslarla münasebet kurmuş ve artık millî bir ihtilal nüvesi teşekkül etmiştir.

Asiler o sene Belgrad'ı iki saat öteden muhasara ettiler. Dayılar telaşa düşüp Bosna'dan imdat istedilerse de Kara Yorgi:

Sırplar asi değildir. Asi olan Belgrad'dır. Dayılar, padişahın vezirini katlettiler. İntikamını alacağız, diyordu.

Kara Yorgi, Pazvantoğlu Osman'la barışıp birleşerek arkasını sağlama almıştı. İstanbul'da devlet memurları kendi menfaatlerine dokundukları için dayılara dargındırlar:

- Belgrad elden gidecek! feryadına:

- Siz padişahın bir vezirini öldürdünüz, asi oldunuz, hele Sırplar sizi terbiye etsin de biz Belgrad'ın çaresini buluruz, cevabını veriyorlar.

Nihayet Bosna valisi Ebubekir Paşa ihtilali bastırmaya memur ediliyor. 2000 askerle Böğürdelen'e gelen Ebubekir Paşa'ya Dağlı eşkıyası sergerdelerinden Kuşancalı Halil de katılmıştır.

Ebubekir Paşa toplanan Sırplılara ne istediklerini sordu:

-Dayıların şerrinden bizarız, cevabını aldı.

Ebubekir Paşa Belgrad halkına, dayıların devlete asi olduklarına dair bir beyanname dağıttı.

Dört dayı Belgrad'ın İstanbul kapısında toplanıp eşrafı çağırdılar:

- Bizden razı mısınız? diye sordular. Halk ister istemez, "evet" cevabını verdi ve Bosna valisine bir muhzar göndermeye de karar verildi. Bu müzakere olurken Kuşancalı Halil ılgar ederek İstanbul kapısına doğru

geldi, onu müzakereci zannettiler. "O ise kapıdan geçip hemen keskin özengi ile ileri seğirderek" kaleyi zapt etti. Zemun'dan gelen Süleyman Paşa, Halil'le birleşerek dayıları Adakale'ye yolladılar ve geceleyin idam ettiler. Sırplılara artık yerlerine dönmek düşüyordu.

Fakat şimdi de istiklal isteyen Kara Yorgi, Belgrad'dan ayrılmadıktan başka Böğürdelen, Semendere, Uziça, Sokol kalelerini de muhasara ve Gospodarlık unvanı ile Sırbistan istiklalini ilan etti.

Napolyon'un imparatorluğu aynı tarihlerdedir.

İstanbul sokaklarında yeni nizam askerleri tahkir olunmakta yeniçerilik gayreti güdenler devletin her taraftaki perişanlığından memnun olmaktadır.

1805'te Avusturyalılarla Ruslar tavassut ederek Sırbistan'ın da Boğdan ve Eflak gibi müstakil bir prenslik olarak tanınmasını istediler, Napolyon buna muhalifti, devlet de reddetti. O sırada Rus seferi çıkmış olduğundan Sırbistan işi bir müddet yüzüstü kaldı.

Kara Yorgi'nin Belgrad etrafındaki muhasara kuvveti 20.000 kişi kadar tahmin edilmekte ihtilal reisi Belgrad Varoş kapısının muhafızı olan Arnavut sekban askerinin kumandanı Aziz Bey'e el altından rüşvet vadetti, 50 bin kuruş da peşin verdi. Aziz Bey bir kurban bayramı gecesi Varoş kapısını açtı, asi kuvvetleri içeri aldı. Sırplılar şehre hücum ettikleri zaman halk bayram namazı için camilere girmek üzere idi. Yukarı kale ile aşağı kaledeki Süleyman Paşa ve Halil Ağa, tüfek seslerini halkın şenlik yaptığına hamlettiler.

Kara Yorgi teslim olan halka aman vererek hepsini evlerine yolladı ve lazım gelen yerleri işgal etti. Belgrad'ı zapt etmişti. Kara Yorgi, Süleyman Paşa'ya haber yollayarak:

- Halil Ağa haytanın biridir. Eğer onu çıkarırsanız size itaat ederiz, diyordu.

Süleyman Paşa:

- Cephanelik onun elindedir. Nasıl teklif edebilirim? cevabını veriyordu.

Halil Ağa ise iş işten geçti diyerek Zemun taraflarından birkaç gemi satın aldı ve halktan gitmek isteyenlere muhalefet etmeyeceğine dair Kara Yorgi ile mukavele yaptı. Kendisi ve bir kısım halk gemilere

binip gittiler.

Kuşancalı'dan sonra Kara Yorgi, Belgrad ahalisinin silahlarını topladı. Binbaşı Aziz Bey yüz yoldaşı ile Niş yolunu tutmuştu. Hasan Paşa palankası civarındaki hanlara geldiklerinde eşkıya hücumuna uğradılar, Aziz Bey silahlarını vermeyerek bir hana kapandı ve hanla beraber yandı.

Kara Yorgi, Belgrad'ın devlet tarafından Sırplılara verildiğini söyleyerek Niş'e gitmesi lazım geldiğini bildirdi. Süleyman Paşa, Zemun'a geçip geldiği yoldan gideceğine, gaflet ederek, Aziz Bey'in yolunu takip etti. Belgrad'dan bir saat ötede pusuya düştü, öldü.

Uzice kalesi ile Böğürdelen'de Sırplılar eline geçiyordu. Bir müddet sonra Semendere de teslim oldu. Sarp dağlık ve halkı cesur olan Sokol mukavemet ediyordu. Hülasa Sokol'dan gayrı Sırbistan'daki kaleler artık Sırp ihtilalcilerinin eline geçmişti. Kara Yorgi istiklali tasdik olunmadıkça silahlarını bırakmayacağını söylüyordu. Rusya'dan gelen memur ve zabitler, bir taraftan, idare ve ordu işlerini düzeltmeye başlamışlardı.

İstanbul, Sultan Selim'in hal'i meselesi ile uğraşırken, Kara Yorgi çetelerle Senice, Yenipazar, Niş, Vidin ve diğer kazalara akınlar yapıyordu. 1808'de gene Rus muharebesi devam ederken Kara Yorgi 10 bin kişi ile Sofya taraflarına kadar gelmiştir.

Bu sırada devlet tarafından Sırbistan meselesini halletmeye memur Hurşit Paşa evvela bir hayli muvaffakiyet kazandı; o ve Bosna valisi ayrı ayrı taraflardan Belgrad'a doğru yürüdüler. Bütün Sırbistan silahlı idi. Kış geldi, harekât durdu. Hatta devlet orduları Kara Yorgi ile bir mütareke akdettiler.

Bu sefer İstanbul isyan etti: Siz nasıl bir devlet imiş gibi asilerle mütareke yapıyorsunuz. Hemen hücum ediniz.

Fakat eski tarih ile 1227'de Rusya ile sulh yapan hükümet, Bükreş'te uzun müzakerelerden sonra diğer şartlar arasında Sırbistan'ın iç işlerini kendilerine bırakmış ve vergi vermek şartı ile Sırbistan serbestliğini kabul etmiştir. İşte Sırbistan'ın, velev bir derece, müstakil olmasının tarihî başlangıcı budur. Arkadan bugünkü Yunanistan'ı vücuda getirecek olan Mora isyanı çıkacaktır.

Sırplılar, Bükreş Muahedesi şartlarına razı olmayarak isyanda devam ediyorlardı. Rusya, Eflak tarafından hayli asker geçirmişti. Kara Yorgi,

12 kaza ile kanaat etmeyerek harp ile zapt etmiş olduğu diğer yerlere de hâkim olmak istiyordu. Kara Yorgi, bey nasb edilecek ve kalelerden bütün Türkler çıkacaktı: Biz, Rusların sizinle yaptığı muahedeyi bilmeyiz. Kendi başımıza devlet olmak istiyoruz! diyorlardı.

Niş'ten hareket eden Sadrazam Hurşit Paşa, Vidin tarafından gelen kuvvetlerle Semendere civarında birleşerek Belgrad üzerine yürüdü. Bosna ile Böğürdelen arasında Zazariça, Lozice, Leşnica istihkâmlarını meşhur Miloş müdafaa ediyordu. Fakat Boşnaklar, Sırplıları yendiler. Miloş kendi başına kaçabildi.

Diğer neferler de Avusturya topraklarına sığındıklarından Belgrad hiç mukavemetsiz ele geçti. Devlet af ilan etti. Muhacirler yerlerine döndüler. (1813).

Kara Yorgi, Topola ve Belgrad taraflarında dolaşıp duruyor, fakat yeni bir hareket hazırlamaya muvaffak olamıyordu. Osmanlı askeri Morava köprüsünü onun gözü önünde geçti. Nihayet Kara Yorgi de Avusturya'ya gitti.

Onun yerine Miloş, Sırp knezi seçilmiştir.

Rus çarı Aleksandr bu vakalara ses çıkarmıyordu. Çünkü Napolyon kendi üstüne yürürken Osmanlılar bitaraf kalmıştır. Çar, bundan dolayı bir teşekkür hissi bile duymaktadır.

Süleyman Paşa kanlı bir adamdır. Yamaklar ve dayılar tekrar zulüm etmeye başlamışlardır. Halk arasında yeni isyanlar başladığından, bir teskin tedbiri olmak üzere, Sırbistan kazalarının her birinden ahali intihabı ile birer knez seçilip Belgrad muhafızı yanında bulunmasına karar veriliyor. Sırbistan'da muhtariyet idaresinin başlangıcı da budur.

Bu seneler tarihimizde Mora'da ihtilal başladığını ve Rum ihtilal cemiyetlerinin teşekkül ettiklerini okuruz.

1814'te Obrenoviç Miloş yeniden isyan etti. O dahi devlete değil, fakat Belgrad paşasına asi olduğu iddiasındadır. Asiler az zamanda birçok muvaffakiyetler kazandılar. Babıâli yine Niş ve Bosna'dan iki ordu hareket ettirdi ise de Napolyon'dan kurtulmuş olan Rusya bu seferi protesto etti. Ve Bükreş Muahedesi aleyhine tedbirler kabul edemeyeceğini bildirdi. İstanbul, ordu kumandanlarına, askerî hareketi durdurmak ve Miloş ile müzakerede bulunmak emrini verdi. Miloş, Belgrad paşalığının muhtariyeti hakkında şifahi bir anlaşma yaptı. Arkasından bir de ferman istedi.

Miloş'un kendi vaziyeti de nazik olduğundan, ilk isyanın reislerini bertaraf etmek ve Kara Corclardan Sırbistan'a girmiş olanları öldürmek gibi tedbirlerle hâkimiyeti ve yeni hanedanı tesis etti.

Miloş ile Babıâli arasında müzakereler uzadıkça uzadı. 1826'da Rusya, Sırbistan üzerindeki himayesini devlete tasdik ettirdi ise de harp hemen tekrar başlamış olduğundan bu mukavele hükmü geri kalmıştır. Babıâli, Miloş'un isyan hareketine iştirak etmeyen altı kazayı muhtariyet topraklarından istisna etmek istiyordu. Bunun üzerine Miloş bu kazalar içinde de kıyamlar tahrik etti ve nizamı tesis etmek bahanesiyle 1833'te hepsini işgal etti.

Miloş'la Sırp ileri gelenleri arasındaki ihtilâf dahili bir isyan tehlikesi göstermesi üzerine, prens, kendi iktidarını tahdid eden bir anayasa kabul etti. Gariptir ki müstebit çar, Rusya ve Türkiye'nin muvafakati olmaksızın, böyle mühim kararlar vermiş olduğu için Miloş'u protesto etmiştir.

Rusya ve Babıâli'nin kendisini bir meclis tarafından murakabe edilmek teklifini kabul etmeyen Miloş istifa ederek çiftliğine çekildi ve yerine oğlu Mihailo geçti. Bu sefer de mücadele, memleket eşrafı ile onun arasında başladı. Prens, Sırbistan'ı terk etmeye mecbur kaldı. İşte bu suretle tekrar, Kara Yorgi ailesinden Prens Aleksandr tahta geçmiştir. (1842).

Kırım Muharebesi'nde Sırbistan bitaraf kaldı (1853) ve Paris Muahedesi'yle büyük devletler himayesine girdi (1856). Bu suretle Sırbistan'da Rus himayesi devri nihayet buluyor, siyasi ve milli imtiyazları beynelmilel garanti altına alınmış oluyordu. Paris Muahedesi'nin hükümlerine göre ne bir yabancı askerî kıta prenslik topraklarına girecek ve ne de içinden geçecekti. Bu madde Sırbistan kasabaları içinde bulunan Türk garnizonlarının artık hiç bir ehemmiyeti kalmaması demekti.

Sırbistan, Prens Aleksandr devrinde bilhassa iktisadi terakkiler elde etti. Teşkilatında asrileşti. Fakat iç kargaşalıklardan bir türlü kurtulamadı. Meclisle daimi ihtilaf hâlinde olan Prens gitgide memleket içinde istinatsız kaldı.

Halkın tazyiki üzerine Prens, dört seneden beri çağrılmayan millet meclisini toplantıya davet etti. Millet meclisi tekrar hanedani değiştirdi: Aleksandr, Kara Corc yerine Obrenoviçlerden Miloş'u tahta geçirdi (1858).

O zamandan itibaren millet meclisinin nüfuzu pek çok arttı.

Prens Milos'tan sonra oğlu iktidara geldi. Yeni prens, halk hürriyetleri aleyhinde idi ve muhafazakârlara dayanıyordu. Dış politikada Balkan meselelerinin, ecnebi müdahalesi olmaksızın, Balkan milletleri arasında hallolunmasına taraftardı. Bundan başka Türk hâkimiyetinden tamamen kurtulmak için çalışıyordu. Parlamento, devlet statüsü ve milli ordu için yeni kanunlar neşretti. Babıâli bu icraatı protesto ettiyse de prensin azmini gevşetemedi.

İşte meşhur Çeşmebaşı hâdisesi bu sıralarda olmuştur: Bir gün Sırplarla Türkler Kuruçeşme başında kavga ettiler ve Türk garnizonu kumandanı şehri bombardıman etti (1862). Mesele büyüdü, müzakereler uzadı, beynelmilel vaziyetin Osmanlılar için pek elverişli olmadığı bir zamanda, İstanbul'daki İngiliz sefirinin teklifi üzerine, devlet Sırbistan kalelerini Prens Mihailo'nun muhafazasına terk etmeye karar verdi (1867).

Prens Mihailo, Karadağ ile bir ittifak yaptığı gibi, Bulgaristan'la Sırbistan birliğini vücuda getirmek için Bükreş'teki Bulgar muhacirler komitesi ile bir anlaşma akdetmişti. Kaleleri aldıktan sonra Yunanistan ve Romanya ile de ittifak ederek Bosna, Hırvatistan, Arnavutluk ve Makedonya'da tahriklerine koyuldu. Prens Mihailo işte bu faaliyetler sırasında öldürülmüştür. (1868). Yaşı küçük olan Prens Milan'ın yerine hükümet edecek olan naiplik idaresi, bu esere devam edemedi ve yalnız iç meselelerle meşgul olmak zaruretinde kaldı.

1875'te Hersek isyanı olmuştur. Bu isyan halkı heyecana düşürdüğünden, Sırbistan, imparatorluk aleyhine müdahalede bulundu ve Karadağ ile mutabık kalarak Türkiye'ye harp ilan etti (1876).

Osmanlı ordusu düşmanı kolaylıkla mağlup ederek Sırbistan'ı işgal etmeye başlamıştır. Fakat bu sırada Rusya, Babıâli'ye bir ültimatom vererek derhâl harbe nihayet verilmesini istemiştir. Babıâli, ültimatomu kabul etmeye ve Sırbistan'la sulh yapmaya mecbur kaldı. Biraz sonra Panslavistlerin tazyiki ile Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harp açtı (1877). Plevne, Rusların eline geçtiği zaman Sırbistan da bu harbe iştirak etti. İlk Türkiye-Sırbistan muharebesinden sonra Avusturya, Bosna-Hersek'in kendi nüfuz bölgesi içine girmiş olduğunu ilan etmiş olduğundan Sırp ordusu bu taraflara taarruz edemeyecekti. Bundan dolayı cenuba ve şarka doğru yürüdü. Sırplılar iki ay içinde bir taraftan Niş, Planka ve Pirot'u zapt ederek Sofya'ya yaklaştılar;

diğer taraftan da Sofya'ya kadar yürüdüler.

Ayastefanos Muahedesi, Bulgaristan'ı vücuda getirdi. Aynı muahedeye göre Sırbistan nispeten az yer kazanıyor, fakat Bosna-Hersek'e muhtariyet veriliyordu. Sırplılar ve Karadağlılar acı bir hayal sukutuna uğramışlardı. Büyük devletler Rus nüfuzunu Balkanlar içinde büsbütün kuvvetlendirecek olan "Büyük Bulgaristan"ın teşekkülünü istemediler. Berlin Kongresi toplandı ve orada Rusya yalnız kaldı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Selanik yolunun kendi nüfuzuna mümkün olduğu kadar çok açılması için Sırbistan'ın şarka doğru mümkün olduğu kadar genişlemesine yardım etti.

Berlin Muahedesi ile Sırbistan ve Karadağ artık tamamen müstakil oluyorlardı. Fakat aynı zamanda Bosna-Hersek'in Avusturya eline geçmesi Cenup İslavlığı için büyük bir felaket idi.

Biraz sonra Sırbistan'da siyasi partiler devri başlıyor. Sırbistan, krallık olmuştur.

1885'te Bulgaristan'ın Şarki Rumeli'yi ilhak etmesi üzerine Kral Milan, Bulgaristan'a harp açtı. Çünkü Bulgaristan'ın büyümesi, Sırbistan için tehlike olduğu kanaatinde idi. Sırplar evvela Sofya'ya kadar geldilerse de Şarkî Rumeli ordusunun Bulgar ordusuna katılması ile mağlup oldular. Fakat iki taraf da hudut statükolarını muhafaza ettiler.

Artık Kral Milan tahtında kalamazdı. Tacını küçük oğlu Aleksandr'a bırakarak çekildi (1889).

Memleketi terk eden Kral Milan, kargaşalıklar üzerine bir müddet sonra Sırbistan'a döndü. Kendisine suikast yaptılar. Kral Aleksandr da uzun müddet memleketi idare edemedi. 1903'te suikastçılar gerek onu, gerek kraliçeyi öldürerek gene Kara Corclar hanedanını yeniden iktidara getirdiler. Yeni kral Birinci Piyer, Marsilya'da vurulmuş olan Kral Aleksandr'ın babasıdır. Balkan Muharebesi onun zamanında olmuştur.

YUGOSLAVYA

I

İlk Kara Corc, Sırbistan'ı 350.000 nüfusluk bir küçük memleketti. İkinci hamle ile 850.000'e, Berlin Muahedesi'nden sonra ise 1.800.000'e çıktı.

Balkan Muharebesi, Sırbistan'a dört yüz bin nüfus daha kazandıracaktır.

Türklerle Sırplar arasında ilk muharebe, 1312'de Serez'le Drama arasındaki İstefan Yana köyünde, son çarpışma 1912 senesinde olmuştur. 600 yıllık bir tanışma!

Sırplılar, Kumanova'da Kosova'nın intikamını almış oldular. Fakat mütefekkir Sırplar kendileriyle Osmanlılar arasındaki derin düşmanlığın 19'uncu asırda bittiğini söylerler: 1912 Harbi, Sırplar tarafından, kin ve onun şevki ile değil, vazife ve devlet hissi ile yapılmıştır. 1912'nin düsturu şu idi: Denize varalım!

Küçük Sırbistan, Büyük Harp'in bahanesi olmuştur. Cenup İslavlığı davasını temsil eden bir genç, Saraybosna'da Avusturya-Macaristan veliahtını vurdu: İlk önce Avrupa, nihayet cihan devletlerini birbirine tutuşturan 1914 Harbi böyle başladı.

Başlangıçta Sırp ordusu kahramanca mukavemet etmiştir. Hatta Sırp ordusu Avusturyalıları mağlup ederek, Srem'in bir kısmını bile aldılar. Fakat Avusturyalılar büyük kuvvetlerle tekrar taarruz ederek, Drina'yı geçtiler ve Sırbistan'ı istilaya başladılar. Sırp ordusunda mühimmat azalmıştı. Belgrad düştü. Fakat Sırplılar ikinci bir hamle ile Avusturyalıları bir daha yendiler ve Belgrad'ı kurtardılar. Bu muharebelerde Sırbistan içinde bulunan bütün Avusturya ordusu mahvedilmiştir.

Cephelerde bir müddet sükûn devam etti. Almanlar 1915 Martinda Rus hücumlarını tard ettikten sonra, Avusturya ile birlikte Sırbistan mukavemetini Balkan yolu üstünden kaldırmaya karar verdiler. Bu suretle Almanya, Avusturya ve Bulgaristan orduları üç taraftan hücum ettiler. Sırbistan, müttefikleri tarafından yalnız bırakılmıştı. Kış ortasında, sarp Arnavutluk dağlarından ricat faciası başladı ve ordunun ancak yarısı Korfo'ya varabildi.

Söylendiğine göre Bulgaristan'ın hangi taraf hesabına harbe müdahale

edebileceği bahis mevzuu olurken Rusya sefiri:

- Vicdanınıza sorunuz! demişti.

İki sahilli Rusya'dan yahut büyük Rusya'nın Adriyatik'e inmesinden korkan İngiliz sefiri ise İtilaf devletleri ile birlikte harbe girmesinin Bulgaristan'a bir fayda temin etmeyeceğini ihtar etmişti.

1914 Haziranından itibaren krallık ve başkumandanlık vazifelerini gören Prens Aleksandr daha başlangıçta, bu harbe "Yugoslav milletlerinin kurtuluş mücadelesi" adını vermiştir. Nitekim Sırp hükümeti Niş'teki millî meclise bu mealde beyanatta bulunmuştur.

Sırbistan büsbütün istila edildikten sonra, Sırp hükümeti Korfo'da yerleşti ve harbin sonuna kadar orada kaldı. Fakat Sırp kıtaları gerek Rus ordusunda, gerek Selanik cephesinde daima müttefikler lehine çarpışmaktan geri kalmadılar.

1917 senesinin 20 Temmuzunda meşhur Korfo Beyannamesi neşredilmiştir. Bu beyannamenin altında Sırp hükümeti reisi Nikola Paşiç ile Cenup İslavlığı komitesi reisi Doktor Trumbiç'in imzaları vardır. Beyanname Sırp, Hırvat ve Slovenler tarafından müşterek bir devlet teşkil edileceğini ilan eder.

Avusturya-Macaristan sulh istediği zaman Wilson prensiplerinin Yugoslavlar hakkındaki maddesini kabul etmiş olduğunu bildirmiştir. Madde şu idi: "Avusturya-Macaristan milletleri için en geniş bir otonomi inkişafı hazırlamak lazımdır."

Fakat bu sefer Amerika diyordu ki: Cenup İslavları için basit otonomi kabul edilemez. Bunlar hür olmalıdırlar. Mukadderatlarını tayin etmek de kendilerine aittir. Yani;

a) Avusturya içinde kalmak ve onunla birlikte federatif bir devlet yapmak,
b) Çek-İslovakya gibi müstakil bir devlet kurmak,
c) Yahut Sırbistan ve Karadağ ile birleşmek.

İşte bu sırada, Zagreb'de İsloven, Hırvat ve Avusturya-Macaristan Sırplarının millet meclisi tarafından ikinci bir beyanname neşredilmiştir. Bu beyanname kralın teklifini reddederek Macaristan İmparatorluğu İslavlarının tek ve müstakil bir devlet kurmak hususundaki kararlarını teyit eder.

27 İkinciteşrin 1918'de Zagreb millî meclis komisyonu ittihat teşkilatı hakkında müzakerelerde bulunmak üzere Belgrad'a hareket etti. Belgrad'da üç gün müzakereden sonra ittihat şartlarını tespit etmek üzere bir müessesan meclisi davet etmeye karar vermiştir. Yeni devlet şu kısımlardan mürekkep olacaktı:

1- Carmiob'un tamamı ile Carinthie ve Styrie'nin bir kısmı. Merkezi Lubliyana.
2- Dalmaçya.
3- Hırvatistan ve Slovonie.
4- Harpten evvel Cenubî Macaristan'ı teşkil eden Baranya, Batchka ile Banat'ın bir kısmı.
5- Karadağ krallığı.
6- Sırbistan krallığı.
7- Eski Sırbistan ve Makedonya (yani Balkan Harbi'ne kadar Türkiye'nin olan parçalar).

Bu suretle yeni devlette yedi türlü lejislasyon ve idare birleşiyordu: Avusturya, Hırvat, Macar, Bosna, Karadağ, Sırp ve Osmanlı! 1918 İlkkânunun birinci günü veliaht Aleksandr, Zagreb meclisinin, kendisinin Kral Piyer namı ile Sirp, Hırvat ve İsloven kralı unvanını kabul etmesini rica eden bir murahhas heyetini kabul etti ve Prens, babası namına, Sirp, Hırvat ve İslovenlerin hür ve müstakil bir devlet içinde ittihadını ilan etti.

14 milyonluk bir Yugoslavya teşekkül ediyordu. Sırbistan arazi ve nüfusu, Balkan Harbi'nden evvel, şimdikinin beşte birinden biraz fazla, 1914'ten evvel ise üçte biri kadardı.

İleride münakaşa edilecek meseleleri daha iyi anlamak için Cenup İslavlığı davasının küçük bir tarihçesini yapalım. Cenup İslavlığı tabiri, ilk defa, büyük Rus İslavlığı içinde kaynayıp kaybolmamak için, bir müdafaa vasıtası olarak ilk defa Polonya'da ortaya atılmıştır.

Tarihî hülasa kısmında işaret ettiğimiz üzere, ilk zamanlarda Cenup İslavlarının müşterek bir ismi yoktu. Hep, ayrı, ayrı, kabilelerinin adını taşırlardı. Bunlar müşterek asıllarını XIV'üncü asırda sezinmişlerdir. Fakat o kadar 1815 Viyana Kongresi'nde dahi henüz Yugoslavya sözü geçmez.

Kara Corclar, Sırbistan'ı kurarken, Hırvatistan'da da illirizm diye edebî bir hareket başladığını görüyoruz. XIV'üncü asırda Yugoslavlığın iki mühim hadisesinden biri Hırvatlar tarafından Latin alfabesinin kabul edilmesi ve 1850 Paktı ile Sırp ve Hırvatların tek bir edebî lisan

kullanmaya karar vermeleridir.

Yugoslav siyasi hareketi, süratle edebî illirizm hareketini geçiyor: 1836'da Novi-Sad'da çıkan Letopis Matice Sepks, 1842'de neşrolunan program ve 1848'de Zagrab'de tesis olunan Yusni Slova mecmuaları Yugoslav vahdeti istemektedirler, ilk ittihat fikri yalnız Hırvatlarla Sırplara aittir. İslovenler Prag'da toplanmış olan 1848 Panislav Kongresi'nde ittihat davasına iştirak ettiler.

II

1905'e kadar Hırvatistan'da iki parti vardı: Biri tamamen Hırvatlik programını takip eder. Diğeri büyük vatanperver Strossmayer'in partisidir ki Cenup İslavlarını birleştirmek gayesini güder. Halk yığınları daha fazla birinci parti safındadır. Fakat fikir adamları ve bütün güzideler ikinci partidendir. Birinci partinin istediği şey evvela Hırvat topraklarını birleştirmektir: Yani Slovonie, Hırvatistan, Dalmaçya ve Bosna-Hersek! Bu, Avusturya-Macaristan içinde bir devlet olarak teşekkül edecektir. Habsburg hanedanını tanıyarak!

Strossmayer, 1860 ile 68 arasında saltanat süren Mişel Obrenovic ile birlikte Cenup İslavları birliği fikrini yürütmek için çalıştı.

Hırvatlar üzerinde Macar tazyiki artmış olduğu için iki parti nihayet birleşti. Yeni teşekkülün programı, bütün Hırvatlığı, Avusturya içinde bir devlet olarak tanıtmaktı.

Bu sırada bir de Avusturya-Macaristan Sırplarının programı çıkıyor: Osmanlı istilasının önünden kaçıp Avusturya İmparatorluğu topraklarına yerleşen bu Sırpların miktarı cenubî Sırbistan'da 500.000, Slavonie ve Hırvatistan'da 700.000, Dalmaçya'da 100.000, BosnaHersek'te 800.000 kadardır. Bu program Sırbistan'la birleşmektir.

Nasıl Makedonya, Bulgarlarla Sırplar arasında daima mücadele vesilesi olmuşsa Bosna-Hersek de Sırplarla Hırvatlar arasında kavgalı kalmıştır.

Sırplar, Bosna-Hersek'i Sırplığın kaynağı olarak tanıdıklarından burası Hırvatistan olmaktansa ileride Sırbistan'a katılacağı ümidi ile Türkiye'ye geri verilmesini tercih ederlerdi.

1903'te müstakil Sırp partisi, 1897 Sırp-Hırvat gençliğinin programı ile ortaya çıkıyor: Sırplar ve Hırvatlar bir tek kavimdirler. Milli dava ancak Avusturya İmparatorluğu kadrosu içinde tahakkuk edebilir ve Zagreb, Belgrad, Bosna, Üsküp ve Prezin birleşmedikçe dava tamamlanmış olmaz.

Bosna-Hersek ne Sırp ne Hırvat'tır; fakat Sırp-Hırvat'tır! Bu partinin idare sistemi iki kelime ile hülasa olunabilir: Demokrasi ve Federatizm!

Avusturya dışında Cenup İslavlarını birleştirmek fikri 1914'e kadar, Sırbistan'dan fazla Hırvatistan'da revaç bulmuştur. Bu fikir, bilhassa Fransa-Rusya ittifakı ve Antant Kordiyal'den sonra kuvvet bulmuştu. Daha evvel Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun inkiraz bulacağını düşünmek hayal telakki olunabilirdi. Avusturya İslavlarının istediği şey, Macarlar gibi, imparatorluk çerçevesi içinde istiklal elde etmekti.

Cihan Harbi sonunda büyük dev yıkıldığı vakit Cenup İslavlarının tamamen kendilerine mahsus bir devlet kurmamaları için artık sebep kalmamıştır. Fakat mesele bir noktada güçleşiyor: Nasıl bir anayasa yapmalıdır? Yani Sırbistan mı büyümüştür, yoksa Sırbistan dahi içinde bir parça olarak Cenup İslavları birliği mi vücut bulmuştur? Devletin ilk ismi zahirde manalıdır: Sırp-Hırvat ve İslovenler Krallığı! Ancak bu merkeziyetçi bir devletin adıdır. Kudret ve nüfuz Belgrad'dadır.

Büyük Harp'ten sonra dört kademeli bir Yugoslavlık görüyoruz: Osmanlı kademesi (1912'de alınan topraklar), Balkan kademesi (1912'den evvelki Sırbistan), Macar kademesi (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Macaristan kısmı içinde bulunanlar), Cermenlik kademesi (İslovenler ve saire.)

Bu kademeler arasındaki tezat, 1918'de oldukça barizdi. Üsküp bir Osmanlı kasabası, Belgrad bir Balkan şehirciği, Zagreb bir Orta Avrupa, Lubliyona ise bir Alman şehri idi. Uzun müddet ayrı ayrı kültür tesirleri altında kalmaktan doğan ayrılıklar, mesela bir İsloven köylüsü ile bir Manastır köylüsü arasında tehaşi bariz bir hâl alır. Osmanlı Sırbistan'ından İslovenya'ya doğru, Sadurga'dan en modern kooperatife kadar her türlü medeniyet istihalelerine tesadüf edersiniz. Karadağ'da kadın erkeğin dört adım gerisinde yürür. Tarlada erkek çalışmaz.

Bizim Asyalı dediğimiz yerde onlar Balkanlı veya Osmanlı derler. Bizdeki Asyasızlaştırma gibi, aşağı Sırbistan için bir Balkansızlaştırma davası var. Fakat düşününüz ki Yugoslavya için geriliği ifade eden Balkan, 1908 Osmanlı inkılapçılarının medeniyet örneği idi.

İşte Yugoslav reislerini bir tezatsızlaşma, birleşip kaynaşma mücadelesine sevk eden sebepler, ne menfaat ne ırk ne dil ayrılığı değil, asırlarca süren ayrılışmanın ister istemez cebrettiği bu farklılaşmadır.

Kral Aleksandr ve onun arkasından Stoyadinoviç idaresi, Cenup

İslavlığı vahdetine doğru mücadeleye devam ettiler ve hiç şüphesiz kat'i denilebilecek neticeler aldılar.

III

Bugünkü Yugoslavya'yı teşkil eden Cenup İslavları, şimalden itibaren şunlardır: İslovenler, Hırvatlar, Boşnaklar, Sırplar.

Bu unsurları birleştiren ve ayıran amiller üzerinde küçük bir tahlilde bulunalım: Din bakımından İsloven ve Hırvatlar Romen Katoliktirler, Sırplar Ortodoksturlar, Boşnaklar Müslümandırlar. Kültür bakımından İsloven ve Hırvatlar asırlardan beri Garp medeniyetinin tesiri altındadırlar. Sırplar, Bizans ve Osmanlı, Boşnaklar ise sadece İslam-Osmanlı tesiri altında kalmışlardır. Musikide, mesela, bizim şarkılarımızdan farkı olmayan "Sodalinka" *[Sevda kelimesinden]* Tuna kıyılarında nihayet bulur. Tuna ötesi İslavların musikisi tamamen Garplı'dır.

Dil meselesine gelince, bugünkü Sırpçayı kuran adam Karaçiç'dir. 19'uncu asrın ilk yarısında yaşayan Karaçiç, Sırpçanın halkın konuştuğu dil olduğu iddiasını ileri sürmüş, imlada bizim bugünkü imla sadeliğini kabul etmiş ve uzun müddet, ilim ve edebiyat adamlarının mukavemetiyle çarpıştıktan sonra nihayet muvaffak olmuştur. Şimdiki Sırpçada bir sürü Osmanlı kelimesi bulunuşu da bu yüzdendir. Çünkü Karaçiç halkın konuşma dilindeki Osmanlı kelimesini onun edebiyat dilindeki İslavca aslından daha fazla Sırpça addetmiştir. Nasıl ki Türkçemiz için mutedil lisancılar bu iddiadadır. Karaçiç elli sene mücadele etti; grameri ve lügati yazdı. Halk şiir ve masallarını topladı. Birçok nesillerin vazifesini, tek bir adam, yalnız başına yaptı. İllirizm denen bu hareket her tarafı sarıyor ve herkes halk gibi konuşmaya başlıyordu.

Boşnaklar, Sırplar ve Hırvatlar işte bu dili söylemekte ve yazmaktadırlar. Karaçiç hareketine iştirak etmeyen İslovenler ise eski İslavca lehçesinde kalmışlardır. Fakat ayrı lehçe konuşan İslovenlerle Hırvatlar arasında Latin alfabesi birliği, aynı lehçeyi konuşan Hırvat ve Sırplar arasında ise Kiril-Latin alfabe ayrılığı vardır.

Burada Cenup İslavlarını yeni devletin hududu dışındaki mühim bir unsurla tamamlayalım: Bulgarlar! Bazı mütefekkirler, Bulgaristansız bir Yugoslav ittihadının manasız olduğu fikrindedirler. Bulgarlarla Sırpları birleştiren iki esaslı amil, Ortodoksluk ve Kiril alfabesidir. Bulgarca bugünkü Sırpçanın akrabasıdır. Bulgarlarla Sırpları uzun bir kin devri ayırır. Bu iki unsur kendi aralarında 29 muharebe yapmışlardır. Düşününüz ki mesela Sırplarla Romanyalılar arasında 15'inci asırdan beri hiçbir kavga olmadı.

Bugün eski Sırbistan'da yaşayan birçok ailelerin kütüğünde Bulgar çetelerinin kurbanları vardır. Halbuki Hırvatlar Bulgarlara karşı bu histe değildirler. Bundan başka eğer Bulgarlar da Cenup İslavlığı ittihadı içine katılacak olurlarsa federasyoncuların artacağını ve eski Sırbistan hâkimiyeti davasının tamamen kaybolacağını hesap etmektedirler. İsa'ya 2 asır kala Bulgarların Trakyalılarla, Sırpların ise daha akıllı, medeni ve Romalı olan İlliryalılarla karıştığını söyleyen bazıları arada bir de maya farkı görürler. Bu bahsi bırakalım.

Nüfus nispetlerine gelince, 14 milyon Yugoslav'ın bir milyondan biraz fazlası İsloven, 700 bini Bosnalı, 4 milyonu Hırvat ve 6 milyonu Sırp'tır. Bir de Sırp mi, Bulgar mı olduğu münakaşa olunan Makedonyalılar var.

İslovenler kendi topraklarındadırlar. Sırplarla Hırvatlar birçok yerlerde karışıktırlar: Aralarında kat'i bir hudut çizilemez. Hırvatistan'da 700 binden fazla, Dalmaçya'da 100 bin Sırp vardır. İlk Sırp köyü Hırvatistan'ın merkezi olan Zagreb'in, ilk Hırvat köyü de eski Sırbistan'ın merkezi olan Belgrad'ın yakınlarındadır.

Eğer bilhassa Osmanlı istilası devam etmeyip de Cenup Íslavları ortaçağlarını Garp milletleriyle birlikte yapmış olsalardı hepsi kaynaşıp bir millet olacaklardı. Orta Çağ'da Fransa'da yaşayan unsurlar birbirlerinden pek çok farklı idiler. Şimdi orada Protestanlar, Katolikler, dinsizler ve Yahudiler aynı Fransız'ı vücuda getiriyorlar.

Din, kan ve dil birliğimiz olduğu hâlde Rus kültürünün tesiri altindaki şimal Türkü ile Osmanlı Türkleri arasında bile kaynaşma mücadelesi olduğunu bilmez miyiz? Rus belediyesinin caddelerinden İstanbul belediyesinin sokaklarına gelen bir Kazanlı, bize Rus gururu ile bakardı. Avusturya medeniyetinin eseri olan Lubliyana veya Zagreb'den Balkan Belgrad'ına gelen Yugoslarlarda da bu hâl olmuştur.

İşte Cenup İslavlığı birliği kurulduktan sonra onun nasıl idare olunmak lazım geldiği hususundaki vahim anlaşmazlıklar yukarıda saydığımız ayrılışmalardan çıktı. Merkeziyet mi, merkeziyetsizlik mi, yoksa muhtariyet mi? Fakat Yugoslavya, temeli Sırbistan olan bir inşa değil midir? Demografik, coğrafi, milli müdafaa ve her bakımdan eğer Sırbistan dayancı olmazsa bir Cenup İslavlığı terkibini ayakta tutmak mümkün müdür?

Merkez ve Cenup Amerika milletleriyle İspanyollar arasında mazi, ırk ve lisan birdir. Fakat hepsi bir millet değildirler. Çünkü en mühim

birleştirici amilden mahrumdurlar: İstikbal birliği! İspanya hep bir bayrak altında toplanabilecek bir istikbal programı çizmeye muvaffak olmamıştır.

Diğer taraftan ayrı ayrı idareler altında yaşayıp parça parça taazzuv ettikten sonra İtalya yarımadası halkının manevi vahdetini yapmak için siyasi vahdeti yapıldığından beri birçok gayretler sarf edil. mek lazım geldi. Eski Sırbiye, Yugoslavya'nın Piemont'u addolunamaz mı? Hırvatlar buna Piemont'un bir imtiyaz istemediği ve almadığı, bilakis İtalya içinde erimeyi tercih ettiği cevabını verirler ve Sırbiyecilerin davası bunun aksi olduğunu söylerler.

Hakikat odur ki Yugoslavya birliği, bütün bu unsurların hayati davasıdır. Yugoslavlar için ancak bir istikbal olabilir: Ya birleşik olarak istiklal, ya parçalanarak esaret!

Paşiç demişti ki:

- Gençler Yugoslavya'yı sizler yapacaksınız biz ihtiyarlar ona harç olacağız!

IV

Fakat eskiden kalma idareler mozaiği içinden çıkmak, Orta Avrupa ve Balkanlar'da vazife ve mesuliyetleri artan yeni devlete istikrar vermek lazımdır.

İlk devirlerde radikal partisi şeflerinden Protic, Rejyonalizmi esas tutan anayasa teklifi reddolunduğu vakit:

- Bunu ararsınız! demişti. Nitekim mecliste devam eden ihtilaflar git gide hükümet yapmayı imkânsız hâle getirmiştir.

1928 senesi Haziranı 20'sinde Karadağlı Paçiç, Hırvat mebusu Pol Radiç ile bir diğerini öldürmüş ve Hırvat lideri Stefan Radiç ile bir iki kişiyi de yaralamıştı. Stefan Radiç de sonradan ölmüştür.

Paçiç, Arnavutluk'ta hususi hizmetlerde kullanılan bir komiteci idi. Büyük Sırbistan fikrinde olanlardandı. Onun için Hırvat mebusları ile mücadele ediyordu. Cinayetin sebebi, bir gün, Hırvat mebuslarından birinin, kendisine:

- Arnavut beylerini nasıl yağma ettiniz? diyerek taarruz etmesi olmuştur.

Artık Hırvatları barıştırmak ve parlamentoda iş birliği yapmak mümkün değildi.

Kral ne yapacaktı?

Ölülerin tabutlarını Zagreb'e götüren tren kalktığı sırada bir Hırvat mebusu:

- Bir daha Belgrad'a dönmeyeceğiz! diye haykırmıştı. Lider Radiç'in de parolası o idi: "Belgrad mı? Asla!"

Zagreb'de neşrolunan beyannamede deniliyordu ki: "Hırvatlarla Preçani *[Voyvodin, Hırvatistan, Islavoni, Dalmaçya ve Bosna, yani eski Avusturya Sırpları Preçani adını alırlar]* mebusları artık Belgrad'a dönmemelidirler. Bizler yalnız İllirya değil, köylü hareketindeniz: Birincisinde gerçi Hırvatistan Sırpları bizden ayrı idiler, fakat ikincisinde beraberdik!"

Artık Avusturya Sırplığı ile Hırvatlık partileri krala karşı birleşiktirler.

Bırakılırsa her şey çözgünlüğe doğru gidecektir. Gerçi Avusturya küçülmüşse de Cenup İslavlığı İtalyan tehlikesi altındadır.

1928 Temmuzunun 7'sinde Kral Aleksandr, Avusturya Sırplığı lideri Bribiçeviç'i saraya davet etti ve dedi ki:

Efendi, Radiç yarın Zagreb'e hareket ediyor. Kendisi ile bir mesaj yollamak istiyorum. Tavassut eder misiniz? Mesajım, Sırbistan'la Hırvatistan'ın ayrılığını ilan etmekten ibarettir. Mademki Hırvatlar Yugoslav birliğinin aleyhindedirler, o hâlde ayrılalım. Eğer Radiç teklifimi kabul ederse yarın Zagreb'de halka bildirilebilir. Askerlerimizi hemen geri çekeceğiz. Yalnız oraları İtalyanlara bıraktığımız zan olunmamak için hudut kıtalarını muhafaza edeceğiz. Hırvatlar milli müdafaa teşkilatlarını tamamlayınca onları da alırız.

- Teklifinizi Radiç'e resmen ben söyleyemem. Bana gelince böyle bir teklifi kabul edemem. Sonra bilmek isterim: Hükümetiniz ne diyor? Parti şefleri ne fikirde?

- Hükümet benim fikrimdedir, çünkü başka çıkar yol görmüyor.

- Ya Koroşeç? *[Sloven lideri]*

Susuyor.

- Ya Sipaho? *[Boşnak lideri]*

- Mutabıkız.

Doğrusu inanmak istemiyorum.

Kral iskemlesinden fırladı:

- Peki, o hâlde ne yapmalı?

Bribiçeviç, 9 Temmuzda tekrar saraya gitti. Kral dedi ki:

-En iyi şey ayrılmamız olduğunu anlamak istemiyorsunuz. Bizler kendimize kalanla sağlam bir devlet oluruz.

Kralın maksadı, hiç şüphesiz, Hırvatları derin bir şuur murakabesine sevk etmekti. Çünkü ayrılık, Hırvatlık için yeni esaret tehlikelerine mahkûm olmak demektir. Kendilerinin az çok hür, hâkim olduklarını

iddia ettikleri Avusturya-Macaristan idaresinde Macarlar, Hırvatları ve Germenler, İslovenleri temsil etmeye çalışmadılar mı? Yugoslavya hududunun ötesindeki bugünkü İtalyan tebaası İslovenlerinin hâlini düşününüz.

Fakat hiçbir şeyin faydası olmadı. Kargaşalık gittikçe arttı. Nihayet Kral Aleksandr, 6 İkincikânun 1929'da diktatörlük beyannamesini neşretti. Kral, beyannamesinde diyordu ki: "Beni diktatörlük ilanına mecbur edenler birbiriyle boğuşan partilerdir. Fakat bu muvakkat bir tedbirdir. Parlamentarizm esastır ve idealimizdir."

Ve daha sonra Sırp-Hırvat ve İsloven devletinin hakiki adını koydu: Yugoslavya!

Her firkadan alınan adamlarla teessüs eden Nasyonal Yugoslav Partisi, kral ile birlikte, kanunları birleştirmek, idareyi tasfiye etmek gibi milli vahdet eserinin temellerini attı.

YENİ REJİM

Kral Aleksandr, anayasayı, meşruti ve siyasi hürriyetleri tadil etti; idaresinin esaslarını kurdu. Fazla merkeziyetçiliğin mahzurlarını önlemek için memleketi, idare bakımından az çok otonom dokuz Banovina'ya taksim etti. Banovina bizdeki umumi müfettişlikler demektir.

1931'de iç sükûnun yeniden teessüs ettiğini gören kral, yeni bir anayasa verdi: Seçim yapıldı ve meclisler çalışmaya başladı. Kral Aleksandr, Yugoslavya'nın millî müdafaa ve dış politika davaları üzerinde bilhassa büyük gayretler sarf etti: Balkan Antanti işinde ilk anlaşma Atatürk ile Aleksandr arasında olmuştur.

Yugoslavya'nın kuvvetlendiği görülüyor ve iç buhranlara istinat eden ümitler gittikçe zayıflıyordu. Her şeyin kralın şahsına bağlı olduğuna hükmedenler, nihayet, Marsilya suikastını yaptılar; Kral Aleksandr'ı Fransız topraklarında öldürdüler.

Veliaht İkinci Piyer küçük yaşta olduğundan, Prens Pol'un reisliği altında milli bir meclis teşekkül etti.

Yevtic, vazifesi devam eden parlamento ile çalışabilirdi. Fakat daha sadık ve sağlam bir ekseriyet bulmak için seçime gitti. Halk teklif olunan beş namzetten birini intihap ettiği için mebuslar tamamıyla Yevtiç'e borçlu oldukları fikrinde değildiler. Ekseriyet kazanılmış olmasına rağmen, umumi hoşnutsuzluk hükümeti istifa etmeye mecbur etti. Yevtiç, Prens Pol'ün hükümet kurmak vazifesini yine kendisine vereceğini zannediyordu. Naip prens iktidarı eski kabinede maliye naziri Stoyadinoviç'e tevdi etti.

Stoyadinoviç, eski başvekilin meclisini feshedebilir, daha iyi bir ekseriyet kazanabilirdi. Fakat meclisle çalışmayı tercih etti. Yevtiç, ne kendine has bir ideoloji, ne kuvvet, ne de şahsiyet sahibi idi. Yeni başvekilin kendisinden çekindiği yoktu.

Hiç şüphesiz Kral Aleksandr'ın diktatoryası nihayet bulacaktı. Fakat memleketi partiler anarşisine de teslim etmemek lazımdı. Stoyadinoviç, siyasi tarihlerde pek nadir tesadüf olunan zorlukları yenmek mevkiinde idi.

Yeni iktidarın programı, bir kelime ile anlaşmak ve milli menfaat davasını hâkim kılmaktı. İslovenler, Boşnaklar ve Radikaller kendisi ile birleştiler. Stoyadinoviç partisini İsloven lideri Kroşeç, Boşnak lideri Mehmed Sipaho ve kendi taraftarları ile kurdu. Hırvatlar uzakta kaldılar.

Stoyadinoviç, Hırvat meselesine lüzumundan fazla ehemmiyet vermez. Onun fikri halk menfaatlerini temin etmek ve memnuniyetsizlikleri siyasi değil, ekonomik tedbirlerle önlemeye çalışmaktır.

Stoyadinoviç, realist ve maliyeci bir şeftir. Parlak cümle kullanmaz. Müspet kararlar adamıdır.

Ohri ve Üsküp'ün Osmanlı devrinden kalma kerpiç mahallelerini gezerken:

- Size elektrik ve asfalt getireceğim, diyordu.

Umumi bir tesviye, umran, kültür ve medeniyet bakımından bir seviye birliği elde etmek ve bilhassa halk refahını inkişaf ettirmek: Stoyadinoviç ve arkadaşları için Yugoslav vahdetinin davası böyle hallolunabilir.

Yugoslav milletinin, onun şahsında, Kral Aleksandr'ın eserini devam ettirebilecek hakiki bir reis bulunduğuna şüphe edilemez. İktidarının üçüncü senesi bitmiştir: Eseri herkesin tenkidine açıktır.

Enternasyonal politikada Belgrad başlıca ehemmiyette merkez lerinden biri olmuştur. Kral Aleksandr öldüğü vakit Yugoslavya'nın ne Almanya ne de İtalya ile arası iyi idi. Bugün ne onlarla ne de Bulgarlarla hiçbir meselesi kalmamıştır. Balkan Antantı her zamandan daha kuvvetlidir. Yugoslav dış politikası artık bir tabi devletin değil, kudretine tamamen güvenen bir müstakil devletin politikası olmuştur.

İçeride Kral Aleksandr'ın ölümünü hemen takip eden buhran, bilhassa ruh buhranı bitmiştir. Eski radikal partisi ile Boşnak ve İsloven partilerinden teşekkül eden yeni firka, birçok yeni unsurlarla kuvvetlenmiştir. Muhtelif iki intihaptan birinde yüzde 75, diğerinde yüzde 85 rey kazanmıştır.

Yeni rejim, Yugoslav ordusunu tamamlamıştır. Bu ordu yalnız motorize değildir. Silah ve makinelerinden çoğu memlekette yapılmaktadır. Demir sanayi, millî müdafaanın ekser ihtiyaçlarını temin ediyor. Otomobil, tayyare ve motor imali için zaruri olan

alüminyum 1937'den beri milli imalat sırasındadır. Aynı sene içinde lokomotif fabrikası işletmeye açılmıştır. Yugoslavya, son parçalarına kadar bütün tayyarelerini kendi yapıyor. Hülasa manevi ve maddi, yüksek kabiliyet ve cihazları ile Yugoslav ordusu en modern müdafaa vasıtaları arasındadır ve millî ve beynelmilel vaziyetin icaplarına karşı koymaya hazırdır.

Stoyadinoviç, iktidara geldiği zaman, cihan buhranının Yugoslav finans, ticaret ve ziraatı üzerindeki tesirleri devam ediyordu. Yeni rejim evvela köylüler üzerindeki vergi yükünü hafifletti; köylü borçları meselesini halletti: 25 bin dinardan yüksek borçlar, birdenbire yarı yarıya iniyordu. Geriye kalan da ancak yüzde 4,5 faizle 12 senede ödenecekti. Bu kanun çıktığı vakit borçlu köylülerin adedi 700.000 idi. Hükümet, bahsettiğimiz tasfiyeyi başarmak için 1.000.000.000 dinar fedakârlık etmiştir. Stoyadinoviç yalnız borçları azaltmakla kalmadı: Zirai mahsuller için ihraç imkânları aradı ve buldu. Zirai sigorta meselesi, yeni idare zamanında, en ileri memleketler ayarında temin edilmiştir. Kooperatifçilik sahasındaki terakkileri de ziraat lehine tedbirlerin başına geçirmek lazım. Buğday, pamuk ve diğer esaslı mahsul fiyatları da bu devrede köylü lehine tanzim edilmiştir. Yugoslav halkının esasen toprakta olduğu düşünülürse, bu nevi tedbirlerle büyük ekseriyeti siyasi tahriklere ne kadar elverişsiz bir hâle getirmiş olduğu tasavvur edilebilir. Hayvancılık ve köylülere toprak dağıtma işlerinde pek ehemmiyetli terakkiler elde edilmiştir. Kitabın sonuna bir rakam ve istatistikler kısmı ilave edeceğim için burada sadece umumi işaretlerle kanaat ederek karilerimi yormaktan çekiniyorum.

Yeni rejimin sosyal tedbirlerini bizim ehemmiyetle tetkik etmemiz lazım. Yugoslavya amele hayatı, ücretler ve işsizlik davaları için kendisi tedbirler alarak dış tahriklere karşı içtimai nizamını müdafaa imkânını elde etmiştir.

Mektebe girişlerinden yirmi yaşına kadar yeni rejimin Yugoslav çocukluğu ve gençliği için tesis etmiş olduğu mecburi bedeni terbiye sistemi bizim için pek faydalı bir misaldir. Stoyadinoviç bu hususta Çekoslovakların Sokol teşkilatından ve onun tecrübelerinden istifade etmiştir.

Yeni rejimin en çok ehemmiyet verdiği işlerden biri, şüphesiz, maarif ve terbiye olacaktı. Başvekil, maarif ve terbiye davasının en mühim tarafını, ilk tahsil kısmını halletmiş olmakla pek haklı olarak övünebilir.

Yüksek bir maliyeci olan başvekil, malî islahat hususunda bilhassa muvaffak olmuştur. Son üç sene içinde bütçe vahdeti prensibi daima göz önünde tutulmuştur. Bütün krediler, hatta devletin muhtar sanayi teşebbüslerine ait olanlar ve bütün kati hesaplar finans idarelerinin kontrolü altında bulundurulmuştur. Bütçeler üç seneden beri daima artan fazla ile kapanmaktadırlar: Birinci sene bütçe fazlası 438, ikinci sene fazlası 512, son sene fazlası 894 milyondur. Para, istikrarlı kalmıştır.

İç ve dış ticaret ve nafia işleri için de birçok şeyler yazılabilir. Bunları dahi kitabın sonundaki rakamlara bırakmayı tercih ediyorum.

Nihayet bütün bu izahlar ne ifade eder? Yugoslavya harp sonrasının devam ve istikrarından şüphe edilir teşekküllerinden biri olmaktan çoktan çıkmış, bölgemizin ve kıtamızın başlıca kuvvetlerinden biri hâline gelmiştir. En büyük buhranı, 1918 ittihadından sonraki fikir anarşisinin tehlikesiydi. Fakat daha büyük buhran, ona çare olarak tasavvur olunan diktatoryanın kurucusu ve sahibi Kral Aleksandr'ın ölümü ile baş gösterdi: Stoyadinoviç ve onu temin eden millet kabiliyet ve şuuru bunu da karşılamıştır.

Dış ve iç tehlikelerini bertaraf etmiş olan, fakat bunları muvakkat zor rejimi ile değil, sebeplerini ve imkânlarını kaldırarak bertaraf etmiş olan, artık bir peyk değil, müstakil ve millî müdafaasının hâkimi olan, Orta Avrupa, Akdeniz ve Balkanlar sulhunun başlıca dayançlarından biri, cesur, faziletli ve güzel bir ırk, bir nizam ve terakki unsuru: Balkan Sırbistan'ından yirminci asır medeniyetinin Yugoslavya'sına doğru bu umulmaz inkişaf, nihayet şu on beş sene içinde ve bilhassa, Kral Aleksandr ve onun eserini tanımlamaya çalışan Stoyadinoviç devrinde tahakkuk etmiş değil midir?

Eğer iç ve dış düşmanlar muvaffak olmuş olsalardı ne olacaktı? Bu sualin cevabını yalnız Yugoslavları değil, Orta Avrupa ve Balkan barış ve emniyet davalarını hesap ederek veriniz. Nihayet Yugoslavya, Balkan yarımadasının kalesidir. Nasıl Osmanlı İmparatorluğu, Yugoslav yunasında yıkılmaya başlamışsa Balkan milletlerinin hürriyeti de Yugoslavya'nın devam ve istikrar talihine bağlıdır. Öyle memleketler vardır ki coğrafya icabı onlara ait meseleler, bazen bölgelere, bazen kıtalara ait olur. Yugoslavya'nın kendini müdafaa edebilmek kudreti, yalnız ona değil, Balkan milletlerinin hepsine ait bir menfaattir. Biz Türkler, Yugoslavlarla yaklaşmanın ve anlaşmanın faydalarını herkesten daha iyi takdir etmeliyiz. Nihayet bütün tecavüz planlarının gayesi değilsek de yolu üstündeyiz. Yugoslavya milli müdafaası, bu yolun en ehemmiyetli geçit noktasını tutuyor. Osmanlı

İmparatorluğu Tuna boyunun emniyetine ne kadar bel bağlamışsa yeni Türkiye Cumhuriyeti bugün aynı emniyeti korumakta olanlara her türlü müzaheretleri ile bağlı kalmalıdır.

Eğer bütün milletlerin hürriyet davasına karşı, büyük kesafetlerin tahakkümü iddiası zafer bulacaksa Avrupa kıtasında Balkanlar dahi tıpkı Osmanlı saltanatının en parlak devrinde olduğu gibi Avusturya ve Macaristan hudutlarından Küçük Asya nihayetlerine kadar ve hatta Sadabad Paktı devletlerle birlikte tek bir devlet şartlarını elde etmekle beka bulabilir. Birbirimizden hiçbir şey istememek, fakat hepimiz birlikte tek bir şey istemek: Millî hürriyetlerimiz! Böyle bir gaye, ayrı ayrı, bütün bölgemiz devletlerinin kuvvetlenmesinden ve inkişaf bulmasından gayri ne suretle elde edilebilir? Onun için Atatürk-Kral Aleksandr mülakatından beri, Kemalist Türkiye, Yugoslavya'nın istikrar mücadelesini derin bir alaka ile takip etti ve yine onun için yeni rejimin muvaffakiyetlerini sevinçle karşıladı.

GAZETEYE MEKTUPLAR

BELGRAD -1-

Belgrad, Eylül 1936

Belgrad kalesi, Zemun ovası Atlısı geçmez değil yayası Burçlarında vardır kartal yuvası...

Sokaklarda dolaşırken duyduğum mahalle, meydan ve sokak isimlerini hatırlamaya çalışıyorum: Teraziye, Zeyrek, İstanbulkapı, Dörtcol, Topçudere, Kalemegdan, Savamala, Çücukmegdan, Bülbüldere, Yataganmala... Âdeta bir Arnavut yolcusunun İstanbul'da adres verdiğini zannedeceksiniz.

Belgrad kalesi içindeki Fikirtepe'den Tuna kıyılarına bakıyorum. Belgrad, 1521'den itibaren 347 sene Türk kalmıştır. Ali Rıza Paşa kale anahtarlarını Prens Mihalyo'ya 1868'de teslim etti. Geçen senelerde kendisini Viyana'da görmüş olduğum Osman Nizami Paşa'nın, Belgrad kalesinde asker esvaplı bir çocukluk fotoğrafı vardır.

Sırp köylüler kesafeti ortasında şehir tamamen Türk'tü. Kara Corc'in eline geçtiği zaman dahi Sırplar ekalliyette idiler.

Türkler, Belgrad'a yaklaştıkları zaman evvela keşif ve rasat merkezi olmak üzere Havale kalesini inşa etmişlerdi. Adını Yugoslav ajansına veren Avala Tepesi budur. Şehri 1521'de Fatih Sultan Mehmet almıştır. 1699 Karlofça Muahedesi'nden sonra, burası imparatorluğun başlıca serhat şehri idi. Avusturya ile Türkler arasında 18'inci asır muharebeleri Belgrad etrafında olmuştur.

1717 bozgunu üzerine Avusturyalılar Belgrad'ı işgal ettiler. Bu işgali Pasarofça Muahedesi ile Osmanlılar tarafınca tanınmıştır. 1739'da Semendere civarında Avusturyalıları bozan Osmanlılar, Belgrad Muahedesi ile şehri tekrar geri aldılar. İki imparatorluk arasında hudut Tuna-Sava boyu idi. Belgrad kalesinin askerî ehemmiyeti büsbütün artmıştı. Avusturyalılar 1789'da şehri bir daha işgal ettilerse de iki sene sonra geri vermeye mecbur oldular.

Belgrad 1806'da Kara Corc ihtilalcilerinin eline geçti ve 1813'e kadar Sırp kaldı. Osmanlılar 1815'ten itibaren Belgrad'a Sırp yerleştirilmesine müsaade etmişler ve şehrin yeni milliyeti tekarrur etmeye başlamıştır. 1842'den itibaren ise Belgrad, Sırplılığın merkezi hâlini aldı: Kalede Osmanlı kumandanı, şehirde Hristiyan halk otururdu. Kale garnizonu ile şehir halkı arasında sık sık çarpışmalar

olurdu. İşte Kuruçeşme vakası ve kalenin büsbütün Sırplara teslim edilmesi ile neticelenen bombardıman bu sıralarda olmuştur. Teslim fermanı 1867 senesi Nisanının 18'inde okundu.

Belgrad'dan çıktım gece beş idi
Kur'an'ımla martin bana eş idi

Müzenin önünde, nöbetçiler Kara Corc askerî kıyafetindedirler: Bir yatağan, iki piştov ve bir karabina! Fes, beyaz bezden potur, çarık ve redingot!

Topçudere'de Miloş'un odası ile Kara Corc'un askeri ve kale parçaları Osmanlı devrinin sonlarını dirilmeye kâfi geliyor. Bundan başka bütün tarih, Belgrad da tahrip edilmiştir.

Belgrad 1868'de bir köy. 1914'te bir Balkan kasabası idi: Bugün Yugoslavlığın kültür seviyesini temsil eden bir Avrupa şehridir. Sulhtan beri 30 bin Sloven, daha fazla miktarda Hırvat, Belgrad nüfusu içine katılmıştır.

Not 1804 tarihlerinde Belgrad'da 1000 Sirp, 3000 Türk, 2 ile 3 bin arasında asker vardı.

BELGRAD -2-

Eylül 1936

Bu dost millete misafir olmak zevkini anlatabilmek için en eski ve en çok tekrar olunan bir ifadeyi kullanacağım: Dünden beri kendimizi öz memleketimizde hissediyoruz.

Dahası var: Belgrad'ın 6 Eylül sokakları âdeta bizim 29 Teşrin neşemizle dolu idi. Halkın sevincini o kadar benimsiyoruz. Geçit resmi meydanında, Yugoslavya'nın hayat iradesini temsil eden orduya bakıyorum: O da, bizimki gibi, istilaya karşı hürriyet savaşından doğmuştur. O da, bizimki gibi, içeride vatan bütünlüğü ve millet birliği, dışarıda barış davasını ideal edinmiştir. İki milli müdafaanın da fazileti kimseden bir şey istememek ve kudreti, hiç kimseye bir şey vermemek düsturlarında hülasa olunabilir.

Harbiye talebeleri, muhafız ve dağ kıtaları, motorlu kuvvetler ve tayyareler, hepsi birbirinden daha iyi bir intizamla Prens Pol'ün önünden geçerek hiçbir arızasız vazifelerini yaptılar. Bu manzara karşısında tribünlerde oturanların müşterek hissi, Yugoslav milletinin disiplin ve askerlik hassasına samimi bir hayranlık olmuştur.

***

Belgrad'a ilk defa Büyük Harp'te gelmiştim. Belçika'yı da o vakit tanıdım. Büyük Harp tarihinde bu iki memleket adı, iki destan ismi gibi kalacaktır. Onlar, kemiyetlerin riyazi üstünlüğü karşısında hürriyet ve şeref sancaklarını asla teslim etmeyen asil milletlerden olduklarını ispat ettiler. Kaleler, şehirler ve ordular çiğnendi, gitti. Fakat dava ayakta kaldı. Yaşamaya hak kazanan milletler, tarihin böyle büyük imtihanlarını verebilenlerdir.

Büyük Piyer'in küçük Belgrad'ı şimdi tam bir Avrupa şehri olmuştur. Balkanlar Sırbistan'ı ile Avrupa Avusturya'sının parçaları arasında tecanüs savaşı hemen hemen başarılmıştır. Düşünmeksizin bugünkü Yugoslavya'yı dünkü Avusturya İmparatorluğu'na benzetenlere hayret ediyorum: Avusturya İmparatorluğu ayrı ayrı ırkların, milletlerin ve kültürlerin bir mozaiği idi. Yugoslavya'da ise bir ırk ve kültür birliğinin bütün imkânları, bazı mezhep ve hatta din farklarına 1. ğmen hemen göze çarpıyor. Eski tabirle kahir diyebileceğimiz ekseriyet aynı kandandır ve aynı dille konuşuyor. Yugoslavya'da

ekalliyetler vardır. Fakat uzaktan Yugoslav davası diye işittiğimiz Hırvat-Sırp mücadelesi, aynı kandan, dilden ve kültürden olanlar arasındadır. Buna inhilâl değil, ancak vahdet buhranı adı verilebilir. Asırlarca birbirlerinden ayrı yaşayan kandaşlar, birbirlerinden ayrı edindikleri âdetleri ve hayat şartlarını yeniden kaynaştırmak için, şüphesiz, yeni uğraşmalarda bulunacaklardır. Kaybının acısını o kadar derinden duyduğumuz Aleksandr'a, birleştirici kral denmesi beyhude değil.

İlk mektuba bu mülahazaları yazışımın sebebi var: Biz hakikaten Yugoslavya'nın kuvvetini ve birliğini istiyoruz. Balkanlar'ın Avrupa serhaddi odur. Eğer Türkiye'nin sükûnunda ve emniyetinde Balkanlar'ın ehemmiyeti varsa, Yugoslavya'nın sükûn ve emniyeti bizim başlıca isteklerimiz arasında yer tutmak lazım gelir.

BELGRAD -3-

.....37

Belgrad, Türkiye Cumhuriyeti başvekilini karşılamaya hazırlanmıştır. Gazetelerin başlıca havadisi odur; radyo dün akşamdan beri Yugoslav halk yığınlarına İnönü'nün şahsiyetini ve eserini tanıtmaya çalışıyor. İnönü adı Atatürk'ün eserine ve yeni Türkiye tarihine o kadar sıkı bağlanmıştır ki herkes, onun seyahatlerine ve mülakatlarına hususi bir mana ve ehemmiyet verir. İnönü isminin temsil kuvveti, başbakanlık sıfatı ile ölçülmeyecek bir genişliğe ermiştir.

Türk gazetecilerini hudutta karşılamaya gelen basın memuru, bir gün evvel, Yugoslavya'nın şimal sınırında Çek gazetecilerini uğurlamıştı. 1937 Ikincikânununundan beri Belgrad, ziyafet sofrasını toplamaya vakit bulmadı. Bulgaristan Başvekili Köseivanof, İtalya Dış Bakanı Kont Ciano, Çekoslovakya Cumhurreisi Benes, nihayet Türkiye Başvekili İsmet İnönü, henüz dördüncü ayı içinde bulunduğumuz bu senenin ziyaretçileridir. İsmet İnönü ziyareti, şüphesiz her tarafta iki müttefik devlet münasebetlerinin normal seyri içinde tabii bir hadise olarak telakki edilecektir. Diğer üç ziyaret için hâl böyle olmamıştır.

Yugoslav-Bulgar antlaşması ile Balkan Antantı devrinin nihayet bulmuş olduğunu söyleyecek kadar ileri gidenler bulundu. Kont Ciano'nun seyahati hakkındaki tefsirler hâlâ devam ediyor: Hatta bunun akisleri yalnız Fransa'yı kuşkulandırmak gibi dışarıda değil, içeride de olmuştur. Benes'in seyahati ise, küçük itilafın hayatlılığı en çok münakaşa edildiği zamana tesadüf etti.

Vaziyeti biz Türkler daha iyi anlayabiliriz: çünkü Balkan Antanti devleti olarak, bizim de bu antanttan olmayan Bulgaristan'la bir anlaşmamız olduğu gibi, Kont Ciano'nun Belgrad mülakatı, Tevfik Rüştü Aras'ın Milano mülakatından sonra olmuştur; hatta biraz da Milano'da hazırlanmıştır.

Yugoslavya'nın Bulgaristan'la meselesizleşmesinin Balkan barış nizamı için iyi mi yahut kötü mü olduğu münakaşasına dönmek lüzumsuzdur. Arada geçen zaman, aksine, ufak tefek tereddütleri de yatıştırmaya kâfi geldi. Yugoslavya, İtalya ile anlaşmakla, Avrupa barışma ve kendi emniyetine hizmet etmiştir. Yugoslavya, iki devleti çatıştıran muhtelif meseleleri bir anlaşma ile halletti: Arnavutluk sürtüşmesi ve Adriyatik tahkimatı yarışı gibi. İstirya İslovenleri meselesi gibi, Ustaşi

tahrikçileri davası gibi! Hatta Belgrad mülakatından sonra Hırvat işinin harici vasfı hemen hemen kaybolmuştur.

Bir zamanlar Yugoslavya'yı İtalya'ya yaklaştırmak isteyen Fransa'nın, şimdi, Yugoslavya'nın İtalya'ya yaklaşmasından memnun olmadığını yazan Fransızlar, bura gazetelerinde ve fikir muhitlerinde şiddetli akisler uyanmasına sebep olmuşlardır. Bu muharrirlerden birini dinleyiniz:

"Teslim etmeliyiz ki ister Belgrad, ister Bükreş, Ankara veya Atina'dan olsun, inisiyatifin Balkanlar'dan gelmesi, Avrupa için, az çok hayret verici bir şeydir: "Tuna köylüsü"nün telefonla emir alması ve onun mevcudiyeti başkalarının endişe mevzuu olması mutat icabı idi.

Muhakkak ki bu vaziyet ebede kadar devam edemezdi, zira Yugoslavya için başkaları tasalandıkça ve diplomasi raksımızın kavalı kendi dudaklarımızdan uzak bulundukça, daima kendi mukadderimiz için tiril tiril titredik. Her sabah, uyanıp gözlerimizi ovuştururken, milli mekanizmanın yabancı çemberi tazyikine ne vakte kadar dayanabileceğini kendi kendimizden sorduk. Romanya ve Yunan hudutlarının teşkil ettiği iki vaha müstesna, hiçbir tarafta sükûn bulamadık. Uçsuz bucaksız bir açık sınır, dışarıda ölmüş bir kocaman hudut bekçisi ve içeride büyük bir ticaret açığı: Bilanço bu idi.

Nihayet, Yugoslavya'nın mevcut olduğu 17 yıldan beri, anladik ki Yugoslavların en iyi dostları bizzat Yugoslavlardır, yani, henüz vakit varken mukadderimizi bizzat kendimiz düşünebiliriz.

Sonra, birbiri ardı sıra, büyük bir süratle, denilebilir ki şimşek hızı ile Bulgar-Yugoslav ve İtalyan-Yugoslav paktları -uzun, için için mevcut olan, öldürücü bir korkunun akışı gibi- geldiler. Yugoslavya dostluğuna bugün bu derece güvenenler, nasıl oluyor da, patlayacak veya uzviyet üzerinde felaketli neticeler tevlit edecek olan iç çıbanın işlediğini zamanında görememişlerdir? Bugün, maziye dönmek faydasızdır.

... Yugoslav milletinin başlıca duygusu, bilmek isteyenler öğrensinler ki, şudur: selamet ve müdafaasını bir başkasından bekleyecek derekeye düşmüş olan milletin hâli pek acıklıdır. Yugoslavya bir kere aldatılmıştır. Bunun içindir ki Yugoslavya, bugün, kendisini müstakil kılacak olan bir dış politika takibine mecburdur. Müdafaasını dilenecek bir insan vaziyetine gelmemek; işte umde budur."

BELGRAD -4-

.37

Asfalt yol, eski Sırbistan'ın tarla ve köyleri içinden kıvrılarak yüksek bir dağa doğru çıkıyor. Burada bir mermer türbe, bir saray, bir de küçük otel var.

Türbe şimdiki hanedanı kuran Kara Corc ile ailesi için Piyer tarafından inşa edilmeye başlanmıştır. İçi baştanbaşa, mozaiktir. Tasvirler, eski kiliselerden Alman sanatkârlarına kopya ettirilmiştir. Türbeyi Aleksandr bitirdi ve şimdi onun alt katında yatıyor.

Her tarafa hükmeden tepe rastgele seçilmiş değildir. Sırtın biraz aşağısında Kara Corc'un köyü ve evi var. Kara Corc Osmanlı saltanatına karşı ihtilal bayrağını 1804'te burada açmıştır.

Türbenin içinde altın, gümüş, çelik, Yugoslavya'nın ve ona dost memleketlerin her tarafından Kral Aleksandr namına gelen yüzlerce çelenk ve hediyeler sıralanmıştı. Bu ölümün tazeliği bir türlü kaybolmayan istirap, mozaik kubbenin altında bir kalp, bir ana kalbi gibi çarpıyor. Burası Yugoslavya birliği fikrini mukaddesleştirmiştir.

***

Kral Aleksandr, ara sıra rahat etmek için dostları ile Oplenac köşküne gelirdi. Kralın, kendi davetlileri için yaptırmış olduğu otel, şimdi onun kabrini ziyaret etmekte olanlarla dolup boşalıyor. Bizim gittiğimiz gün, Bulgar ruhani reisleri ayrı bir sofrada toplanmışlardı. Bulgar kilisesinin Yugoslavya'ya ilk seyahati budur.

***

Belgrad'a dönüşte Avala dağına çıktık. Burada da Oplenac'da olduğu gibi güzel bir otel var. Avala, Belgrad'ın Çankaya'sıdır.

Öteki dağ gibi, bu da ormanlıktır. Tabii imar edilmiştir. Yugoslavlar Avala'da memleketin en büyük abidesini yapıyorlar. Kara mermerden kat kat inşa olunan bu ikinci türbe, meçhul askere ayrılmıştır.

Bilmem manzarayı toplayabiliyor musunuz? Ankara'nın etrafında çıplak dağlardan en hâkim olanlarına asfalt yolla çıkıldığını farz

ediniz. Yolları ve manzarayı değiştirecek kadar sırtları ağaçlayınız. Sonra ufku, hâkim iki abide yığını ile kesiniz.

Belgrad birkaç sene içinde yalnız kendi büyüyerek değil, etrafı da ileri Avrupa şehirlerinin etrafı manzarasını alarak ne bir küçük Sırbistan'ı, ne de onun Balkanlı payitahtını artık hatırlatmaz hâle gelmiştir. Hiç fazla sanmayınız: Cumhuriyet devrinde İstanbul'da olduğu kadar (Fatih taraflarını, Cihangir ile Şişli arasını düşününüz!) inşa yapılmıştır. İstanbul'daki inşa, berbat Galata ve Tatavla'yı alabildiğine genişletmiş olmasına karşı, burada şehircilik sanatının kontrol ettiği inşa hareketi eski şehri de Balkanlılık iptidailiğinden sıyırıp yeni Yugoslavya'nın tam Avrupai payitahtını vücuda getirmiştir.

Hava bozuk olmasaydı Avala otelinde yemek yiyecektik. Şüphesiz, arkadaşlarla Bursa'nın emsalsiz ovası ve çamlı dağları geçildikten sonra, Uludağ tepesinde rast gelinen hanı hatırlayıp daha fazla eseflenecektik. Bizde de bu gibi şeyler düşünülmemiş, emek ve para harcanmamış değildir.

Muharrirlerden biri Çamlıca üstünde bir otelden bahsediyordu. Kim bilir İstanbul zihniyetine Çamlıca ne kadar uzak görünüyor!

BELGRAD -5-

.....37

Öğle yemeğini naip Prens Pol'ün Dedinya'daki beyaz sarayında yiyen İsmet İnönü ve Tevfik Rüştü Aras, ikindi vakti, gene aynı tepe üzerindeki hükümdar sarayında Kraliçe Mari'nin çay ziyafetinde hazır bulundular. Yüksek bir kültür ve ince bir zevk sahibi olduğu kadar devlet reisliği vazifesini müstesna bir salahiyetle idare eden Prens Pol, misafirlerini samimi ve külfetsiz ağırladı. Sofrasındaki hanımlara yemekten sonra küçük kızını ziyaret ettirdi. Dedinya tepelerindeki bahçeler ve korular hemen hemen Orman Çiftliği ile yaşıttırlar. Kral Aleksandr, kır ve aile havasını seviyordu. Sırp-Bizans hususiyetleri gösteren yeni Yugoslav üslubundaki sarayında her şey onu hatırlatıyor. Tevfik Rüştü Aras, kendisiyle birlikte oturduğu köşeyi gösterdi. Daha içeride sütunlu küçük bir salonda Kraliçe, İsmet İnönü ile misafir hanımlara İstanbul hatıralarından bahsediyor. Hiç kimse büyük yastan bahsetmiyorsa da bütün fikirlerin o hazin hatıraya takılı olduğu gözlerde okunuyor. Kraliçenin yüzündeki asil cazibenin üstü henüz bu sisle kaplı durmaktadır.

İsmet İnönü'nün coğrafya enstitüsünü ziyareti fırsatıyla 70 küsur yıldan beri ilk defa Belgrad kalesine Türk bayrağı çekilecektir. Balkanlılıktan sıyrılarak tam bir Avrupa şehri manzarası bağlayan Belgrad'ın ana caddelerinde iki bayrak birbirini hiç yadırgamaksızın kucaklıyor. Dostluklar vardır ki muayyen menfaatleri hesaba katan birtakım mukaveleler yahut nüksedecek olan ihtilafları yatıştıran birtakım mütarekelerdir: Türk-Yugoslav dostluğu böyle değildir. Atatürk'le Kral Aleksandr'ın ebedi el sıkışları altında nice asırlık tarih hatıraları ile yoğrulan bu dostluğun esas dayancı tabiilik ve hakikiliktir.

Topçudere'deki askerî kulüpte, Belgrad'ın resmî, hususi başlıca şahsiyetlerini bir araya getiren akşam yemeği ve suvare İsmet İnönü'nün ziyaretini şen havasına büsbütün sindirdi: Artık onu herkes tanıyor. Kendisini sevdirmesini bilen İsmet İnönü, insan sevmesini bilen asil ruhlu bir cemiyet içindedir. Yugoslavyalı ondan gizli hiçbir şeyi olmadığı gibi, Yugoslavların ona kapalı hiçbir kalbi yoktur. Dolaştığı her yerde halk yığınlarının şevki tahminlerimizi aşıyor.

Belgrad misafirperverliğinin ikinci gecesi burada elçilerin duayeni ve Belgrad'ın şüphesiz en çok tanınan ve takdir olunan yabancı

şahıslardan olan Haydar Aktay'ın suvaresiyle kapanıyor. Türk elçiliğinin herkesin severek koştuğu kabul resimlerinin hususiyetine İsmet İnönü'nün hazır bulunuşu unutulmaz bir hatıra olarak bağlanıyor. Belgrad'da bir Türk evinin olmamasına İnönü'nün daha uzun müddet razı olamayacağını öğrenmek bizi sevindiriyor.

Bugün tekmil gazeteler Oplenac, Avala ziyaretlerinin resimleri ve tafsilatları ile doludur. İsmet İnönü, Kral Aleksandr'ın pek yeni olan mezarı başında, onun pek taze olan hatıraları ile mahzun bir müddet eğildi. Oplenac, Sırbistan hürriyetinin beşiğine bakıyor. Ve gidip gelirken hanedanın kurucusu Kara Corc'un köyünden geçiliyor.

BELGRAD -6-

..37

Topola'daki şarap kooperatifinin köylülerinden biri diyordu ki:

- Ben bu hükümetin muhaliflerindenim. Fakat ne yapayım ki işler iyi gidiyor!

Yugoslavya başbakanı Doktor Stoyadinoviç, bütün hoşnutsuzlukların altında ekonomik sebepler arar. Bir gün Zagreb'de Hırvatlarla Sırplar arasında anlaşmazlıktan bahsederken:

- Buhran sertleşti mi kimimiz Sırplık kimimiz Hırvatlık çıkarıyoruz. Ben müşterek düşmanla mücadele edeceğim.

Halk, menfaatini bilir. Ve onu sokak politikası demogoglarının elinden, ancak, müspet, sosyal ve ekonomik tedbirlerle kurtarabilirsiniz.

Geçen seneden beri, köylü borçları -gerek resmî, hususi bankalara, gerek fertten ferde borçlar- yarıya indirilmiştir. Hayvan fiyatları, bilhassa İtalyanlarla münasebetler iyileştiğinden beri, üç misline yakın artmıştır. Buğday fiyatlarında da iki misle yakın bir artış var. Hâlbuki hiçbir vergiye zam yapılmamıştır.

Yugoslav halk yığınlarının en büyük kısmını Türkiye'de olduğu gibi köylüler teşkil eder. Bütün seçim politikacıları onlarla oynar: realist ve azimli başbakan, onlara temin ettiği menfaatlerle, memlekete geniş bir sükûn ve duruluk muhiti temin etmiştir. Ekonomik muvaffakiyetler, Mösyö Stoyadinoviç'in dış politika muvaffakiyetleriyle pek iyi tamamlanmıştır. Müttefik devletin iki rahatsızlığı vardır: İtalya ve Bulgaristan'la olan münasebetler! Muhalefet liderleri, buhrandan istifade ederek, halk yığınlarını kaynaştırdıkları gibi, bu iki anlaşmazlık cenup bölgesi ile Hırvatlık bölgesinde tahrikçi unsurların işine yarıyordu. Mösyö Stoyadinoviç'in İtalya ve Bulgaristan'la uyuşmasını tenkit edenlerin bilmedikleri bir şey var. Anlaşmazlık, Yugoslavya'nın komşu devletlerle değil, fakat komşu devletlerin Yugoslavya üzerindeki iddialarından doğuyordu. Bir hükümet reisi için komşularını iddialarından vazgeçirmekten ve daimi sürtüşme ve sinir havasını gidererek tabii hâl duruluğu tesis etmekten daha ciddi dış politika muvaffakiyeti olur mu?

Mösyö Stoyadinoviç, ekonomi ferahlığını elde ettikten, yeni birçok bayındırlık teşebbüslerini başardıktan, iki komşusu ile anlaştıktan sonradır ki Hırvat lideri ile temas etti. Bu meselenin Yugoslavya için hiçbir kargaşalığa meydan vermesine artık imkân bırakılmamıştı. Harici karakteri kaybolmuş, halkın iç ihtilaflara alet olmakta menfaati kalmamıştı. Diktatorya sistemini, alıştıra sindire, demokrasi hürriyetlerine doğru inkişaf ettirmeyi gaye edinen Mösyö Stoyadinoviç'in bu maksadında muvaffak olması, Hırvatların göstereceği sağduyu ve uysallığa bağlıdır. Avusturyalılar dermiş ki: Hırvatlar ne istediklerini bilmezler, fakat bunların hepsinin derhâl yapılmasını isterler!

Sırp-Hırvat meselesi ırkı ve dili ve milli müdafaa menfaatleri tamamen bir olan kardeşlerin meselesidir. Onun tamamen ortadan kalkmasını herkesten fazla yeni hükümet ve onun başvekili istiyor. Fakat Sırp dostlarımızın söylediği üzere, Yugoslavya milletinin büyük ekseriyetinin hakiki menfaatlerine hıyanet etmeksizin, Mösyö Stoyadinoviç bugünkü şartların elverdiği neticelerden ileri gidemez; Tuna'nın öbür tarafındaki halk yığını vaziyeti anlamıştır ve liderlerinin ayağının altından kaymaktadır, daha fazla durmak istemiyorum. Fakat iyi bir liderin müspet hüküm ve tedbirlerden kuvvet alan idaresi altında bir memleketin en güç işlerinin bile nasıl tasfiye edilebileceğine Yugoslavya tarihinin en müşkül zamanlarından birinde iktidara gelen Stoyadinoviç hükümetinin pek güzel bir misal teşkil ettiğini hatırlatmamak da elden gelmiyor.

BELGRAD -7-

.....37

Kulağıma eğilerek:

- Bu sergiyi açmanız ne kadar iyi oldu bilmezsiniz, diyordu. Sergide son on senelik Türk resminden örnekler, bir kitap, bir gazete, bir de mecmualar serisi, camekân içinde tezhip ve cilt işlerinden birkaçı, hepsi bu kadar! Fakat bunlar yeni Türkiye kültür değerini gösterir. Yeni Türkiye ancak bunlarla fikir ve sanat eserleriyle Garp âlemi içindedir. Ve yeni Türkiye'nin ancak Garp âlemi içinde olduğu kadar manası vardır:

- Çünkü ne kadar yazılsa ve söylenilse gözle görülen bu eserler kadar hiçbir şey eski Türkiye'nin hayalini zihninden silip onun yerine yeni bir Türkiye hayali koyamaz!

Doğrudur: Ve yüreğim titreyerek milyonlarca kişinin dolaşacağı Paris sergisinde Türk bayrağını taşıyan bir kulübemiz bile olmadığını düşünüyorum.

Naip Prens Pol, Türk sergisinin açılış resmine şeref verdi. Kültür bakanının ve elçimiz Haydar Aktay'ın nutuklarını dinledikten sonra büyük bir alaka ile dekorasyon, neşriyat ve resim eserlerimizi tetkik etti. Sanat eserlerinin başlıca tanıyıcı ve meraklılarından olan Prens, hiç umulmadık bir manzara karşısında bulunmaktan duyulan zevkle hislendiği aşikârdı. Prens, sanat ve kültür gençliklerinin tezahürlerini seviyor. Her ordunun gururu kendi milletine aittir ve birçok işlerde de böyledir: fakat cihanşümul ve insani sanat gururu herkese aittir. Onun için milletleri birbirine sanat ve kültür eserleri kadar sevdiren sanatkârlar ve kültür adamları kadar tanıtan, yaklaştıran milli Şöhretleri üniverselleştiren bir şey yoktur.

Naip Prens Pol, bazı gençlerimizin hususiyetleri üzerinde dikkatle durdu. Akademide Leopold Levy'nin resim hocası olduğunu işittiği vakit yanındakilere:

- Hani Paris'te atölyesini gezdiğim ressam! diyordu.

Belgrad'da Türk sergisinin başlıca meziyetlerinden biri, doğru olmasıdır. Buraya, ne kitapların, ne mecmuaların ve ne de gazetelerin

güzelleri seçilip getirilmiş değildir. Hepsinden örnekler alınmıştır. Mesela gazeteler arasında en uzak vilayetlerde basılmakta olanlar da vardır. Serginin bu tarzıdır ki ona hemen kuvvetli bir inandırıcılık veriyor. Daima dediğimiz gibi biz kimseyi aldatmak istemiyoruz: Hakikatimizi bildirmek davasındayız. Kusurlarımızı sayanlar, onları ne bizim kadar bilirler, ne de bizim kadar bahsederler.

Sergi bütün Belgrad'da müstesna bir cazibe oldu. Sanatçı, alakalı ve hassas olan Cenup İslav tenkitçileri onu ve onun vasıtasıyla yeni Türk hamlesini halk yığınlarına daha iyi tanıtacaklardır. Yeni Türkiye kültür ve sanatını Belgrad ve dost Balkan payitahtlarına haber vermekte olan Salâh Cimcoz'u ve yardımcısı Nüzhet'i, fakat en başta kendilerine bu fırsatı veren kültür bakanımızı tebrik etmek borcumuzdur.

***

Başbakan İnönü, sergiden sonra tayyare meydanına gitti. Bu meydan hem askerî hem sivildir, askerî kulüple herkesin girip çıktığı yolcu salonu karşı karşıyadır. Yalnız tayyareci askerlerin girebildiği hangarlarla ecnebi tayyarelerinin sığındıkları pek az mesafe ile birbirlerine komşudurlar.

Birçokları gibi beni de sokakta şapkasız bırakan son derece şiddetli bir rüzgâr Tuna'yı yatağından koparıyor. Triyeste borası gibi insanlar bir yere tutunmasalar sürüklenip gidecekler. Ancak en usta tayyarecilerin uçma havasıdır. Buna rağmen Yugoslav kanatlıları başbakanın karşısında hem uçuşlarını, hem akrobasilerini yaptılar. Ve şüphesiz İnönü'nün eski asker ruhunu şevklendirdiler.

Öğle yemeğini harbiye nazırı ve Yugoslav başbakanı ile birlikte kulüpte yedik.

İnönü akşama kadar bazı ziyaretlerde bulunduktan sonra Stoyadinoviç'in hususi yemeğinde bulunacak ve gece yarısı pek mahdut maiyetiyle Saraybosna'ya hareket edecektir. Saraybosna Türk başbakanına eşsiz bir karşılama hazırlıyorlar.

ZAGREP -1-

1936 Teşrini

Tren, bol bir mahsul senesinin ekin dalgaları arasından geçiyor. Hırvatistan'ın merkezine yaklaşıyoruz.

Nasıl eskiden bir küçük kasaba olan Belgrad, 250 bin nüfusu ile artık yeni idarenin eseri ise, eski nüfusu 80 bin olan Zagreb yeni devirde 200 binlik bir şehir olarak büyümüştür. 120 bin kişilik artışın bütün inşaları, üniversite, yeni mahalleler, büyük binalar hepsi Avusturya'ya değil, artık Yugoslavya'ya aittir.

Zagreb, Yugoslav hürriyet mücadelesinin pek eski merkezlerinden biridir. Osmanlılar Hırvatlarla üç asır yan yana yaşadılar. Fakat Zagreb'i almadılar: Türklerle Hırvatlar arasındaki Sisak Harbi, Zagreb'in 60 kilometre ötesinde olmuştur. Hırvat folklarının başlıca mevzuu Türklerdir. Fakat bu edebiyat kinsizdir. Hırvat türküleri ve masalları iki kahraman milletin muharebelerini hikâye eder: Sırplar ve Türkler!

Avusturya istilasından sonra Cermenler, Hırvatlığı temsil etmeye çalıştılar, Osmanlı Sırpları ile Hırvatlar arasında din ve kültür farkı yapabildilerse ne lisan, ne de milliyet şuurunu öldürebildiler. Bilakis Zagreb'de sarsılmaz bir mukavemet merkezinin teessüs etmesine sebep oldular.

Hırvatistan, Cihan Harbi'ne kadar imparatorluğun Macar kısmı içinde otonom bir idareye tabi idi. Reisi olan Ban Macar başvekilinin teklifi üzerine Avusturya imparatoru tarafından nasb olunurdu. 1868 itilafı ile Hırvatistan âdeta bir devlet evsafında idi. Dahiliye, maarif, adliye ve iktisat işlerinde enikonu serbesttiler.

Hırvatistan'da her Macar bayrağını bir müfreze beklerdi. 1895'te Fransuva Jozef, Zagreb'e geldiği zaman talebeler Macar bayrağını yaktılar. Hükümet mesulleri üniversiteden kovdu, fakat Hırvat-Sırp koalisyonu da bundan sonra başladı.

Hırvatlık şuurunu, bilhassa, edebiyatları muhafaza etmiştir. 18'inci asır sonlarında Viyana, Hırvatistan'da Almancayı yerleştirmek için mütemadiyen çalıştı. 1834'te Zagreb'de sahnenin Almanca konuştuğunu görüyoruz. Bu hâl 1840 senesine kadar devam etti. 1840

ile 1860 arasında Almancanın yanında ara sıra Hırvatça da sahneye çıkıyor. 1860 ihtilafında gençler Almanları kovuyor. 1870'te opera artık Hırvatçadır. Bir sene sonra meclis tiyatroyu millî müessese addeden bir kanun neşretmiştir: Bütün İslav âleminde belki ilk olan bu kanun, Hırvat kültürünün müdafaasına ne kadar ehemmiyet verildiğini gösterir. Opera-dram mektebi 1865'te açılmıştır. Musiki mektebinin ömrü bir asrı geçmiştir.

Osmanlı musikisini hatırlatan Sevdalinka türküleri Tuna kıyılarında durur. Hırvat musiki ve sahne kültürü uzun zamandan beri tamamen Garplı idi.

Osmanlı devrinin tesirleri, ancak kelimelerde hissolunmaktadır. Heure ve Montre kelimelerinin ikisinin de karşılığı Sırpçada saattir. Hırvatça da birinin adı Osmanlıca saat, ötekininki Almancadan 'ura'dır. Hırvatlar, Karaçiç hareketini kabul ettikleri için halkın konuşma dilinde kalan Osmanlı kelimelerini kullanmazlık edemezlerdi.

Zagreb şehri üç merkez etrafında büyümüştür: Şato, kilise, kasaba! Biri asalet, biri din, üçüncüsü halk kuvvetini temsil eder.

İstasyon yanındaki büyük otelde oturuyoruz. Mutedil Hırvatlar, Stoyadinoviç idaresinin, Kral Aleksandr diktatoryasından kalma derin düşmanlığı tasfiye edeceğini ümit etmektedirler.

- Bir görüş hatası olmuştur, diyorlar. Sırplılar bizi esaretten kurtardıklarını iddia ediyorlardı. Hâlbuki bizler Avusturya-Macar idaresinde reaya olmadık. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan İslavlar için bir kurtuluştan bahsolunabilirdi, Hırvatlar için hayır! Gerçi imparatorluk devrinde bizim milli hükümetimiz yoktu. Üstümüzde yabancı bir hâkimiyet hissediyorduk. Fakat siyasi hürriyetlerimiz vardı...

Hırvat muhalefetinin bugünkü lideri Maçek'tir. Maçek'in ne istediğini anlamak güçtür. Onun bir tek parolası vardır: Müessesan meclisi toplatmak! Bu mecliste ne teklif edeceğini bile söylemez.

Maçek, Avusturyalıların Hırvatlar hakkındaki meşhur sözünü hatira getirir. Yeni başvekil Stoyadinoviç ise, eski diktatoryanın Sırp unsurunun hükmü altında bir vahdete varmak iddiasını gütmüyor. Stoyadinoviç birliği davasını, bütün hakikatleri ile görmekte ve bu davaya zarar verecek ihtilafları ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Konkordato meselesini hallederken, Ortodoks patriği kendisine:

- Ruhlardan da mı fedakârlık edeceğiz! diye haykırıyordu. Hırvat güzideleri, Hırvat cephesi demagoglarının aleyhindedirler. Alman tehlikesini hudut boyuna getiren anlayış, Cenup İslavlarında istikbal ve mukadderat birliği şuurunu büsbütün kuvvetlendirmiştir. Bu güzidelerden biri:

- Kibrit kutusundaki bayrağa bakınız, diyordu. Mavi-beyaz-kırmızı Sırp'tır. Kırmızı-beyaz-mavi Hırvat'tır. Bunu ancak bir polis gözü görebilir. Bizler Cenup İslav'ıyız. Esas budur ve bunda ne kimsenin şüphesi ne de ihtilafı vardır.

LUBLİYANA -1-

Lubliyana, eski Laybah, İslovenya'nın merkezidir. Ormanlar içinde neşeli ve mesut bir şehir! Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ancak 40.000 nüfuslu bir kasabası iken şimdi seksen binlik bir şehir olmuştur.

İslovenler daha ilk muhaceret zamanlarında Cermenlik nüfuzu altına düşmüşlerdir. Bugün bile ancak bir buçuk milyon kişiden ibaret iseler de, muazzam Cermenlik âlemi içinde, dil ve milliyetlerini korumaya muvaffak olabilmişlerdir. Yugoslavya edebiyatının en eski abidelerinden biri, İsloven'dir.

1805 ile 1809 arasında Napolyon, Avusturya'dan aldığı Hırvat ve İsloven memleketleri ile İllirya Krallığı'nı teşkil etti ve Fransa büyük ihtilalinin hür milletler davası Yugoslav ruhunu kaynattı. Gerçi bu hâkimiyet birkaç sene sürmüşse de, mekteplerde milli lisan kullanılmak ve ana dilde gazeteler neşredilmek o devirde başlamıştır.

Napolyon düştükten sonra, 1815 Viyana Muahedesi ile İllirya Krallığı tekrar Avusturya'ya geçti. İstibdat, Hırvat ve İslovenleri de haklarından mahrum etti. Daha sonra paylarına düşen Cenup İslavlarına Macarlar kendi dillerini vermek istediklerinden, meşhur İlliryacılık hareketi zuhur etti. Yugoslav birliği şuurunu yoğuran bu hareket evvela lisan birliğini, sonra siyasi birliği hedef olarak almıştır. Slovenya yalnız dil bahsinde diğerlerinden ayrı kaldı. Fakat orada da bir genç nesil, İlliryacılık hareketini halk yığınlarının içine sokuyor. İsloven şairi Valantin Vodnik [1758 - 1819] şiirine şöyle başlar: "Napolyon, dedi, İllirya kalk, uyan! İllirya doğruluyor, mırıldanıyor: Beni çağıran kim? Henüz Roma gemi kerestesi kesmeyi bilmezken, İllirya denize hâkimdi."

Bugün İslovenler, Yugoslav unsurlarının kültürce en ilerisidir. İskandinavya'dan sonra en çok kitap neşreden memleket burasıdır; okuma yazma bilenlerin nispeti yüzde 97'dir.

İslovenler, pratik ve teşkilatçı adamlardır. Yugoslav, kendilerinde en iyi devlet emektarları bulmuştur.

LUBLİYANA -2-

Eylül 1936

Sloven meslektaşlarımız istasyonda yakalarımıza ıtır çiçeği taktılar ve bizim vasıtamızla, pek sevdikleri Türk dostlarına selam yolladılar. Burası da kurtuluş ne demek olduğunu bilen bir halk ile meskûn olduğundan, bütün yeni kurtuluşların büyük kahramanı Atatürk ve kurtuluş destanlarının en büyüğü, bizim savaşımız, herkesin hatırındadır.

Şehirde 30 bin kadar Alman var. Bunlar bilhassa endüstri ile uğraşmaktadırlar. Döne dolaşa çıktığımız bir dik tepeden şehri seyrediyoruz. Her taraf orman! Kendi kendime, medeni ve mesut Bolu'nun böyle olması lazım geldiğini düşünüyorum. Bunlar dahi ağaçlarla ve o ağaçların tahta ve kimya serveti ile geçinmektedirler. Bolu'da tahrip olunan -ah müteahhitler ve köy baltası!- orman, burada, Slovenya tabiatının eşsiz güzelliğini ve Slovenya halkının saadetini yapıyor.

Avusturyalılar büyük ormancılardı. Hatta Bosna-Hersek'te Şarklı ve Müslüman halka dahi dağ yeşillemeyi, orman korumayı ve işletmeyi onlar öğrettiler. Yugoslavlar, Avusturya'nın ormancılık tecrübesine varis olmuşlardır. Şunu tekrar bilmek doğru olur: Eski Sırbistan, kendinden daha ileri umran mintakalarını aldıktan sonra, onları yalnız muhafaza etmeyi değil, ilerletmeyi, cenup Sırbistan'ı dahi onlar ayarına eriştirmeyi, yani, eski Avusturya umranının gittikçe daha ileriye doğru olan inkişafı ile bir tesviyede bir vatan vücuda getirmeyi bilmişlerdir. Düşmanları, Avusturya Avrupa'sını Balkanlılaştıracağını iddia ettikleri Sırbistan, yeni ırkdaşları ile birlikte 1912 Balkan'ını Avusturya Avrupa'sından daha yükseğe çıkarmak istiyor. Bu memlekette geriliği, bilhassa Arnavut ve Türk Müslümanlığı temsil ediyor. Yugoslavya onların da fesleri, minareleri, şadırvanları, iptidai çarşıları, çarşafları ve ot biten kaldırımları ile turizm ticareti yapmaktadır. Türkiye dışında, Türk hürriyeti demek, onu her türlü inkişaftan alıkoyan medrese hâkimiyetinin hürriyeti demektir. Bakınız, Slovenya tepeleri karşısında neler düşünüyorum...

Biraz sonra aşağıda gördüğümüz dik ve sivri bir binanın üst katında çay içmeye gideceğiz. Balkanlar'ın tek gratsiyeli budur: On dört katlı bina! Eğer on sekiz defa daha yükseltirseniz, Amerikan gratsiyelini bulursunuz.

En üst katın kahve taraçası, Yugoslav ve Türk bayrakları ile donatılmıştı. Gazetecilerle hasbihalde bulunuyoruz ve biraz sonra Lubliyana'nın panayırını geziyoruz. Taksim panayırını ne kadar hatırladık. Niçin bu sanatı tesis etmekte gecikiyoruz? İşte burası da alım satım yeri olarak yapılmıştır.

Bizde yalnız panayır yapanların değil, bir ormancılık endüstrisi sergisi görmek isteyenlerin de buraya gelmelerini arzu ederdim. Ağacın nasıl kesildiğinden, kimya endüstrisi vasıtası ile ağaçtan neler istifade edilebileceğine kadar, bütün orman işletmesini adım adım takip ediyoruz. Bolu mebusluğu ettiğim için bu panayırın değerinin ne olduğunu bilirim. Panayırda bizimle beraber dolaşanlardan biri bana sordu: Türkiye'de orman var mı?

ADRİYATİK -1-

Bled'in on dört kilometre uzağında bindiğimiz tren, tekrar Lubliyana ve Zagreb üstünden dolaşarak Yugoslav Adriyatik'ine doğru iniyor. Sabahleyin taşlı ve kısır dağlar arasında uyandık. Bu dağların, denildiği gibi, eski Akdeniz gemilerini inşa etmek için tahrip olunan ormanlarla bir zamanlar yeşil olduğunu düşünmek bile akla güç geliyor.

Fakat Slovenya ormanlarının son bahar serinliğinden, Adriyatik'in ılık aydınlığına kavuşuyoruz. Âdeta gönlümüzün ısındığını hissediyoruz.

Suşak'tayız. Kurbağalıdere köprüsünün Kadıköy'ü ikiye ayırmakta olduğunu tasavvur ediniz: Bunun bir tarafı İtalyan olan Fiyume'dir, öbür tarafı Yugoslav olan Suşak'tır.

Suşak, Fiyume'nin eski bir mahallesi idi. Dannuncio'nun meşhur macerası, şehri ikiye bölmüştür. Ancak biri, İtalyan Fiyumesi, hinterlandsız olduğu için, sonra da faaliyet Tiryeste'de toplandığı için sönüp gitmiştir. Buna karşı Suşak'ın nüfusu 7 binden 23 bine çıkmış ve Yugoslavya'nın başlıca limanı hâline gelerek zenginlik ve refah bulmuştur.

Belgrad'dan en yakın deniz Suşak'tadır. Onun için burada, ayrica, köşkler mahallesi de büyümüştür. Balkanlar'ın en büyük kereste deposu yine Suşak'tır. Yugoslavlar, İtalyanlara karşı büyük bir tarife savaşı ile ve paralarının da düşüklüğünden istifade ederek, burasını bütün orta Avrupa'nın başlıca limanı hâline getirmeye dahi muvaffak olmuşlardır. Son on senenin ekonomik faaliyetleri arasında, Londra'da teessüs eden bir Yugoslav vapurculuk şirketini de zikretmek lazım geliyor: Bu şirket, amele ve memurlarını Yugoslav ucuzluğu ile ödediği için nakliyat hususunda büyük bir rüçhan kazanmıştır.

Slovenya ormanlarının kerestesi Suşak'a akıyor. Burada tayyare kaplamalarına kadar, her türlü kaplama işleyen bir fabrikayı dolaştık. Yugoslavya'da bulunmayan ağaçlar Hindistan ve Afrika'dan kütük olarak getirilip burada işlenmektedir. Bu suretle Suşak, İngiltere'ye dahi kaplama ihracı yapıyor.

Yugoslavya Adriyatik'inin turizm yolu da Suşak'ta başlıyor. Avrupa'dan trenle gelenler, bir iki gün burada kalıyorlar.

Suşak'ta, dereye bakan sarp bir tepe üstünde Frankopanların şato harabesi var. Bunlar en eski Hırvat asilzadelerinden başlıca bir aile idiler. Son ikisi, Avusturya'ya karşı isyan etmek için, Bosna'da Osmanlı reisleri ile anlaştı; komplo keşfedildiğinden, ikisinin de Viyana'da kafaları kesildi. Aile bu suretle sönmüştür.

Hangi tepeye çıksanız, her tarafta umran ve inşa görüyorsunuz. Maziyi geçmek ve Yugoslav kültürüne, yanı başındaki İtalyan medeniyeti yanında hak kazandırmak lazımdır. Binalar, abideler, bahçeler ve yeni köşkler, hepsi, yüksek bir zevk ve itina ile yapılmakta ve Yugoslav devrinin parlak eserini vücuda getirmektedirler.

***

Suşak'tan Arnavutluk'a kadar Yugoslavya Adriyatik'i kuşbakışı 650 kilometre ise de, sayısız girinti çıkıntılarından dolayı, bunun üç misli tutuyor. Sahil, boydan boya küçük büyük adalarla bezenmiştir: 61 büyük, 46 küçük ada! Ankara'daki İngiliz sefareti büyük memurlarından birinin her yaz tatilinde buraya geldiğini biliyorum. Hatta ondan bu kıyıların uzun methini duymuştum. Fakat turizmin inkişafı yeni Yugoslav idaresinin usanmak bilmez gayreti ile birkaç sene içinde vücut bulmuştur. Her tarafta yeni oteller ve plajlar kurulmuştur; son derece rahat gezinti ve seyahat vapurları -Yugoslav tezgâhlarında- inşa edilmiştir. Marmara'da böyle vapurlar görmeyi ne kadar isterdim.

Sahilde sık sık küçük köyler veya büyücek kasabalar birbirini kovalıyor. İçlerinde Siplit, Yugoslavya Adriyatik'inin merkezi, sonra Dubrovnik, eski Raguza var.

Yugoslavya Adriyatik'inin bahar ve sonbaharı kısa, yazı kuru ve sıcak, kışı biraz nemli, fakat yumuşaktır. Gidler'de gördüğüm mukayeseler bura iklimini Kotdazur'a yaklaştırmakta ve İtalyan Adriyatik'ine tercih etmektedirler.

Deniz, hayat, tarih, tabiat ve güzel bir seyrüsefer tanzimi ve topluluğu, uzaktan aykırı görünen böyle bir coğrafya fantezisini, bir taraftan Yugoslavya'ya döviz getiren, diğer taraftan yeni Yugoslav kültürünün tanınmasına hizmet eden bir gezintilik hâline getirmiştir.

Sahil dört parçaya ayrılıyor: Hırvat parçası, Dalmaçya parçası, Adalar parçası ve Karadağ parçası! 750 bin nüfusun yüzde 2'sinden gayrısı Sırp ve Hırvat'tır: Yüzde 2'yi İtalyanlar teşkil ediyor.

ADRİYATİK -2-

Anadolu'nun step dağlarını biraz daha dikleştirerek ve yamaçlarini Etlik veya Dikmen bağları ve seyrek ağaçları ile biraz şenleyerek mavi bir deniz kenarına yığınız ve sahilin karşısına daha basık, uzun adalar diziniz. İşte Suşak'tan beri böyle bir tabiat içinden aşağı doğru iniyoruz.

Sık sık köyler ve ara sıra mamur kasabalar var. Vapurumuz dolup boşalan kibar bir kazino! Hemen her uğradığı limanda güverte ve salonlardaki çehreler değişiyor. Hepsi güneş ve tuzlu suda yanmış kadın ve erkekler, bilhassa Almanlar! Ancak en çok Yugoslavca konuşulduğunu işitiyoruz. Demek ki en başta memleket, kendisi, bu kıyıların müşterisidir.

Gençlik neşesi, bahar güneşi aydınlığı ve şarkı sesleri içinde küçük rıhtımlara yanaşıyoruz. Split'e vardığımızda saat 7 idi. Burada Roma imparatorlarından birinin saray harabesi var. Asırlardan sonra, henüz, sütunlar ayaküstü durmaktadır. Bu kadronun içine, meşhur Hırvat heykeltıraşı Mestroviç, ilk defa kilisede Slav dili kullanılmak için mücadele eden Papaz Greguvar'ın muazzam bronz bir heykelini yapmıştır.

Split, Avusturyalıların idaresi altında Yugoslav vahdeti fikri uğruna en çok kurban veren şehirdi. Avusturyalılar ceza olarak pek yakına getirdikleri şimendiferi limana kadar indirmemişlerdir. İskelenin başında bir abide var: 1910'da, henüz Split bir Avusturya kasabası ve Aleksandr genç bir prens iken buradan geçiyordu. Gençler deniz kenarına toplanarak büyük bir nümayiş yaptılar. Genç prens, 1925'te artık Yugoslav kralı olduktan sonra tekrar buraya geldi; fakat en hazini, Marsilya'dan taşınan tabutu da, burada, Yugoslavya karasına çıktı.

Şehrin eski sokakları ve kısımları, artistlerin kontrolü altında, olduğu gibi korunmakta, yeni mahalleler, ayrı yerlerde, şehrin tarihî kiymetine halel vermemek üzere inşa olunmaktadır. Yugoslavlar, imari bir nevi tahrip olmaktan kurtaran kültür olgunluğuna varmışlardır.

Split'ten sonra gene aynı sarp dağlar, sık ve çıplaklık üstünde bir avuç yeşillikten fark olunan köyler, aynı manzara ve hava! Bura halkı denizden yaşamakta, birçokları Amerika'ya ve dünyanın başka

yerlerine göç etmektedirler. Ancak tırnakla işlenebilen bu yalçın toprakların terbiye ettiği irade, Yeni Dünya'da âlimler, milyarderler yetiştirmeye muvaffak olmuştur.

Dubrovnik, yani eski Raguza'ya akşam geç vakit geldik. Eğer Alanya'yı görmüş olanlar varsa bu şehrin tabiatı hakkında kendilerine fikir edindirmek kolaydır. Denize doğru dimdik ve yüksek kayalar ve hepsinin üstünü dolaşan kale! Dalmaçya kıyılarında inkiraz bulan Yunan kolonlarından biri bu kayalığa sığınarak cumhuriyetin temellerini attı. Fakat 800 tarihine doğru Slavlar şehri aldılar ve bir İslav cumhuriyeti, burada, 11 asır yaşadı.

En büyük deniz tüccarlarından olan Raguzalılar, bir zaman, Akdeniz'in başlıca refahlarından birine vücut verdiler. Edebiyat ve sanat alabildiğine terakki etti. Yugoslavya mazisinin en güzel eserleri, Sırp dili ile burada yazılmıştır.

Osmanlılar, Raguza'yı zapt etmediler. Şehir, Mohaç Muharebesi'nden sonra, muayyen bir haraç vererek Osmanlı Türklerinin himayesinde hürriyetini muhafaza etti. Napolyon askeri 1808'de şehirden geçmek için müsaade aldı ise de bir daha çıkmadı ve ondan sonra da Raguza, Avusturyalıların eline geçti.

Onun içindir ki kale ve içindeki eski şehir olduğu gibi baki kalmıştır. İç sokaklarda hemen Orta Çağ havasına giriyorsunuz. Şehrin büyük bir kısmı 17'nci asırda bir zelzele ile harap olduktan sonra yeniden yapılmıştır.

Kalenin bir dibindeki Fransiskenlerin manastırı ile öbür ucundaki Dominikenlerin manastır ve kilisesi, sonra Rektör'ün sarayı başlıca abidelerdendir. Fakat dediğim gibi, asıl abide şehrin kendisidir.

Dubrovnik son senelerde Dalmaçya turizminin en çok tekâsüf ettiği yer hâline geldi. Biz geldiğimiz akşam 3000 otel ve pansiyon odasından hiçbiri boş değildi; hatta iki arkadaş, Belgrad'dan vaktiyle telgraf vermiş olmamıza rağmen, Dubrovnik'in birkaç kilometre uzağındaki limanda bir otele sığınmaya mecbur kaldı. Sabahleyin odamdan çıktığımda üstünde banyo olduğu yazılı bir kapının eşiğinde bile müşteri pabucu gördüm. 14.000 nüfuslu bir kasabanın bu turizm akını ile ne kadar kazanmakta olduğu aşikârdır. Ağustos ortasından beri Londra konsolosluğu bu sahiller için dört bine yakın İngiliz yolcusuna vize vermiştir.

Her adımı masallar ve tarihle dolu olan şehrin uzun ziyaret hikâyesine

girişmeyeceğim. Fakat şu, bizim için merak edilmeye değer: Her sene haraçlarını almaya gelen Türkler, bir gün, kendi himayelerinde olan bu şehirde kendilerine ait hiçbir alamet bulunmadığından şikâyet etmişler. Raguzalılar kalelerinin az görünür bir köşesinde yuvarlak bir pencere üstüne, mezar taşı ucuna benzer, bir sarık alameti koymuşlar. Hâlâ olduğu gibi duruyor.

Yarın eski Karadağ'ın payitahtı Çetine'ye gidiyoruz.

ADRİYATİK -3-

Dubrovnik'ten otomobille yola çıktık. Herseknovi-Yeni Hersek'e doğru ilerliyoruz.

Yeni Hersek, bayırlar üstüne ve denize doğru işlenen Adriyatik şehirlerinin en güzellerinden biridir.

Artık burası ile Katoro körfezine giriyoruz. İzmit körfezini, birkaç kere kıvırarak, her burnunda sizi ayrı bir gölde zannettiren manzaralar tasavvur ediniz ve kıyıların etrafını sert dağlarla çeviriniz: Yugoslavya Adriyatik'inin en meşhur parçasını canlandırabilirsiniz. Fakat onun lezzetlerini tatmak için mutlaka bir defa görmelisiniz. Sırası ile Boğaziçi'ni, İstanbul'u, hatta Riyodöjaneyro'yu hatırladığım manzaralardan geçtim.

Herseknovi'den bütün sahili kıvrılarak Katoro kasabasına gidiyoruz. Yugoslavya'nın en kuvvetli deniz vasıtalarının üssü bu kıvrıntıların içindedir: Bizim İzmit körfezinin vazifesi! Bütün tezgâhları, depoları, hangarları görerek geçiyoruz. Memnu mıntıkada ecnebi yerli herkesi tekyit eden tek şey, binaların üstündeki şu ihtardır: Fotoğrafını almayınız!

Güzel peyzaj, münbit toprak ve tarihî eser, istihkâmların, mühimmat depolarının ve üslerin arasında, yerli ecnebi herkesin istifadesine ve zevkine açıktır.

Katoro, koyun dibindedir. Orta Çağ dekoru içinde sevimli ve şen bir kasaba! Kültür hâkim olduktan sonra, sanat ve hayat, mazi ve yeni zaruretler ne güzel uyuşuyor. Surları yıkmaksızın insanları rahat yürütmek ve tarih ile hatıraları, insan için, zindanlaştırmamak mümkün oluyor.

Koyun üstünde büyükçe kasabalar var. Bunlar vaktiyle Adriyatik ve Akdeniz'in meşhur gemicileri ile meskûndu. Buharın icadı, hepsini tırnakla işlenen fakir toprağa saplamıştır.

Yalçın, yüksek ve esmer kayalar: daha ismini söylemeden Karadağ'dan bahsedeceğimi tasavvur edebilirsiniz. Dimdik, sarp, baş döndürücü kaya dağları! Fakat bu koydan yukarı çıkan yolun gösterdiği manzara ancak bir sıfatla anlatılabilir: Muhteşem! Eski Avusturya hududu Katoro'da bitiyordu. Buradan Çetine'ye çıkan, kenarı duvarlı, 45

kilometrelik yol Yugoslavya idaresinin eseridir.

Dağlar, Ankara'da gördüğümüz dağların büsbütün taşlısıdır. Ancak nerede bir damla toprak varsa, içinde ya bir lahana yahut bir mısır fidanı görüyorsunuz. En fakir köyler taştandır ve üstü kiremittir. Karadağlılar dışarıda kazanmaya mahkûm adamlar olmakla beraber, vatan ve hürriyetlerinin âşığı idiler.

Sıfırdan 1400 metreye çıktıktan sonra, bir yanardağ ağzına doğru iniyoruz: Çetine oradadır. Burası eskiden 2500 nüfuslu bir köydü. Karadağ kralı Nikola, burada, bir kabile şeyhi gibi hüküm sürerdi. İlk defa onun, müze yapılan, sarayına gidiyoruz. İki katlı bir ev! Kapıdan girince solda çalışma odası var. Burada muhtelif muharebelerde zapt olunan Osmanlı bayrak ve sancakları ile, İşkodra kasabasında kesilen bir Osmanlı paşasının alçı başı gözünüze çarpacaktır. Kestikleri Osmanlı kafasını ipe geçirip asmak Karadağlıların âdeti idi.

Methalin solundaki ocaklı bir salon mahkemelik ederdi. Davalara kral bakar, çalan bir memur olursa, üstündeki alameti söküldükten sonra, ocağın içindeki odunlardan biri ile onu döverdi. Adi hırsızlar, ellerinde değnek tutan iki sıra asker arasından geçirilerek dövülürdü. Bu ceza, Dağlıların o kadar haysiyetine dokunurdu ki bir daha memleketlerinde kalamazlar, hicret ederlerdi. Onun için Çetine'de hırsızlık olmazdı. Fakat bunun için mutlaka kabile şeyhi gibi hareket etmeye sebep olmadığını, Yugoslavya'nın medeni idaresinden beri ve nüfusu üç misli artmasına rağmen gene hırsızlık olmadığını ispat ediyor!

Bizim eski iki katlı elçilik binasını da gördük. Sultan Hamid, Karadağ prensine senede ve dört taksitte 60.000 altın yollardı, elçiliğin başlıca vazifesi, ara sıra, İşkodra'ya gidip bu altınları aldırıp prense teslim etmekti. Kabul günlerinde kral, elçiye ve memurlarına ancak kekeleyebildiği dört kelimeyi söylerdi: -Sultan Hamid, büyük adam!

Lakin son zamanlarda bulunan vesikalar bu altınların Nikola tarafından Arnavutluk'u kızıştırmak için sarf olunduğunu da ispat etmiştir.

Osmanlılar yalçın Karadağ'ı zapt edemediler. Fakat yeni bulunan bir vesika gösteriyor ki onları da, Raguza gibi, haraca bağlamışlardı. Gerçi haraç Karadağ'ın fakirliği ile mütenasipti: Senede bin bir orak kuru ot!

Kral Aleksandr'ın babası Kral Piyer, öteki hanedan tahtını zapt ettiği zaman, Çetine'ye sığınmıştı. Atatürk'ün büyük dostu Aleksandr,

Çetine'de küçük bir evde doğmuştur. İhtimal bu hadise Çetine'nin Yugoslavya ittihadından sonra, dokuz vilayetten birinin merkezi yapılmasına yardım etti.

Ankara Palas'ta uyandıktan sonra pencereden etrafınıza bakınız: Benim bu sabah Çetine'de duyduğum hissin aynını duyacaksınız. Alabildiğine çıplak dağlar! Lakin şimdi bunların üstünde birtakım beyaz taş işaretleri görüyorsunuz. Bunlar dağların ağaçlanmış kısımlarını bildirir. Bu kısımlara insan girmek ve hayvan sokmak yasaktır. Yugoslavyalılar dahi, cumhuriyet Türkleri gibi, Çetine dağlarını ağaçlamaya cesaret etmektedirler. Yeşil yamaçlar, muvaffakiyetin müjdesi gibi gülümsüyor!

Avusturyalılardan kalan merkezler gibi Karadağ'dan kalan Çetine dahi ittihattan sonra büyümüştür; daha fazla umran bulmuştur; medeniyeti daha artmıştır.

Nikola biliyordu ki eğer harptan İtilaf Devletleri galip çıkarsa, yani Avusturya'nın İslav parçaları Sırbistan'a katılacak olursa ittihat olacaktı ve Kara Corc hanedanı, Karadağ'ı da alacaktı. Onun için ikiyüzlü bir politika oyununa girdi: Gizlice Avusturya ile anlaştı. İtilaf Devletleri mağlup olursa, kendi dağlık memleketinden başka birkaç da Sırbistan vilayeti üstünde hüküm sürecekti. Hanedanlara, her biri aşağı yukarı mutlaka güzel olan Karadağ ırkının kendi sülbünden kızlarını dağıttığı için Avrupa'nın kayınpederi unvanını alan Nikola, damatlarından birine misafir olarak, Damat Ferit gibi, San Remo'da ölmüştür. Sarayının odasında teşhir edildiğini söylediğim paşa kafası da Damat Ferit'in ceddi idi!

***

Gazeteci arkadaşlardan biri 30 sene evvel, 1906'da Çetine'de elçilik kâtibi imiş. Kasabayı görmeyi çok merak ediyordu. Görünce tanıyamadı. Bu değişiklik Yugoslavların idare ve kültür eseri idi. Bir kabile hayatından bir Avrupa şehri âlemi çıkarmaya muvaffak olmuşlardı.

Grandotel'de, Ankara'da uyumuş kadar, hafif ve taze uyandık. Buralılarla hasbihal ediyoruz. Karadağ'da Yugoslav şiirinin büyüklerinden biri yetişmiştir ve şimdi Çetine'nin hemen yukarısındaki en yüksek tepede yatıyor. Daima düşmanlık ettiğimiz bu memleketin edebiyatında, Türk, kahraman ve asil, yani destanlık çehresi ile görünür.

Yugoslavlar, sarp ve yalçın Karadağ'ı anavatana yalnız bir yolla bağlamamışlardır. Tekrar Herseknovi'ye gelirken gene onların inşa ettiği ikinci bir yolu takip ediyoruz. Bu da aynı diklerden evvela Pudva kasabasına iniyor. Bu kasaba eskiden de Karadağ'ındı. Adriyatik kenarında güzel bir plaj! Kasaba, Antalya gibi, kale içine kapanmıştır. Fakat onun gibi kaleyi yıkmak isteyerek değil, bilakis onu muhafaza edip yeni binalarını dışarıda yaparak büyüyor!

Öğle yemeğini Herseknovi'de yedikten sonra Saraybosna'ya gitmek için saat beşte trene bineceğiz.

ADRİYATİK -4-

Belgrad'dan ayrılırken muhterem Başvekil seyahat programımızı dinledikten sonra: -Bosna şimendiferlerinde sıkılacaksınız... demişti. Herseknovi ile Sarayevo arasındaki yolun büyük bir kısmını gece geçtiğimiz için bu dar ve eski, Sırbistan'a kadar yüze yakın tüneli olan hattın o kadar sıkıntısını duymadık. Tren, bizim bildiğimiz Bosna-Hersek'in dik ve sarp dağlarını dolaşarak akşam karanlığına kadar indi çıktı. Sabah erken Saray şehrine vardık.

Mesela Bursa şehrini, olduğu gibi, eski çarşıları, camileri, şadırvanları, kaldırımlı yokuşları, cumbalı evleri ile Viyana'nın bir mahallesine yapıştırınız. Yarım asırdan fazla Avusturya idaresinde kaldıktan sonra, Saray'ın Müslüman kısmı karakterini hiç kaybetmemiştir. Altmış yetmiş bin nüfus arasında 32 bin fes, nüfusun dahi ne kadar az dağılmış olduğunu gösterir. Burada bana bir Bosnalının verdiği rakamı zikretmeliyim: Avusturya istilasından sonra yarım milyon Müslüman Bosnalıdan iki yüz bini Türkiye'ye hicret etmiştir. Bunlardan yalnız 300 bin kadar nüfus kaldığı tahmin olunuyor. Hâlbuki vatanlarında kalan 300 bin Müslüman şimdi iki misilden fazla artmıştır. Osmanlı idaresinin muhacirlik faciası düşünülürse buna hayret etmemek lazım gelir.

Yeni Yugoslavya kabinesindeki iki Müslüman nazırın, Mehmet Sipaho ile Şevki Behmen'in kardeşleri bizi mahcup edecek kadar ikramda bulundular. Öğle yemeğini 1600 metre yüksekliğindeki eski Şadırvan dağının üstünde yedik. Bizi bu dağa çıkaran yol, Avusturyalıların istihkâmlar yolu idi. Tepeler üstünde hiç kullanılmasına lüzum kalmayan istihkâmları buradan seyrediyoruz. Yugoslavya idaresi, aynı yolu, turizm için kullanmaktadır.

Uzaktan minareler, Avusturya kışlaları, bir de Arap üslubunda belediye binası göze çarpıyor. Biraz önce dolaştığımız belediyenin, çalışkan ve bütün şehrin sevdiği reisi, bir Müslümandır. Binanın önünden bir çay akıyor. Çayın üstünde köprüler var. Avusturya veliahdı, belediyeye gelirken, arabasına ikinci köprüden bomba atılmıştı. Yoluna devam etti ve gene Müslüman olan o zamanki belediye reisine: Beni alkışlar yerine bombalarla mı karşılıyorsunuz? diye çıkıştı. Kendisine başka komplocular olmasından bahsedilerek doğruca oturacağı saraya gitmesini rica ediyorlardı. Dinlemedi, yaralı yaverini görmek üzere geri döndü; birinci köprüden iç sokağa sapması lazımdı. Araba, kalabalık içinde yol alabilmek için bir müddet durdu.

İşte o sırada yaya kaldırımında bulunan Prençip, Abdülhamid'in lehine çıkmış olan bu lahza-i tevakkuftan istifade etti: Cihan Harbi'ni ateşledi! Binalardan birinin duvarında küçük bir plak, zamanımızın belki en büyük tarihî vakasını birkaç satırla hatırlatıyor.

Eski çarşıyı dolaştık. Ne kadar Şark, ne kadar Müslüman! Aynı el sanatları, aynı kıyafetler ve aynı hayat! O civardaki medrese ile ona ilave olunan yeni Müslüman mektebini de dolaştık. Müdür bize, yeni mektebin programı olarak, eski Nuvab medresesi ile Osmanlı idadisinin karışık bir ders listesini okudu.

Bosna Müslümanları arasında Türkçe bilen ancak birkaç kişi kalmıştır. Boşnaklar, Sırpçanın en iyisini, kendi tabirlerince, edebisini konuşmaktadırlar. Avusturyalılar, köylü zararına, şehir beylerini himaye ediyorlardı. Ağrar kanunundan sonra toprakları köylüye dağıtılan beylerin çoğu, şimdi, işsiz ve perişandırlar.

Bosnalı Müslümanlar, sağlam ve çetin insanlardır. Asırlarca Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hudutlarda bekçiliğini yapmışlardı. Bosna, imparatorluğa karşı bir defa isyan etmiştir: Fes giymemek için! Galiba ikinci bir ihtilali de o fesi çıkarmamak için yapmak azmindedirler. Kadınlar çarşaflı ve peçelidir.

Fakat Garplılaşma zarureti Bosna Müslümanları arasında hissedilmemiş değildir. İki cemiyet, ki birinin 25 bin kadar azası olduğunu işittik, yenilik ve gençlik hareketine rehberlik etmektedir. Bu cemiyet, bilhassa, Müslüman gençleri yeni mekteplerde okutmak ve onlara yeni terbiyeyi vermek için çalışıyor. Erkek gençlerden şapka giyenler arttığı gibi kadınlardan da yeni Garp terbiyesi görenler ve çarşaf esirliğinden kurtulanlar gittikçe artıyor.

Hatıralar ve kardeşlik havası içinde seyahatimizin en güzel günlerinden birini Saray şehrinde geçirdikten sonra Niş'e doğru hareket ettik. Yolda bir gecemiz, eski Sırbistan topraklarına düşen bir kaplıcanın rahat otelinde geçti. Burası Yugoslavya'nın Karlsbad'ı sayılmaktadır.

Ertesi akşam Niş'te, banyolarda kaldık. Buraya da Yugoslavya'nın Yalova'sı denebilir. Çok eskiden, Türkler vaktinde bu hamamlara gelinirdi. Küçük bir kaynak ve üstünde alaturka bir bina vardı. Kral Aleksandr zamanında kaplıca ihya edilmiştir. Niş'le banyoların vaziyeti, Bursa ile Çekirge'nin vaziyeti ile anlatılabilir. Modern müesseseler, güzel köşkler, kaplıcayı şehre bağlayan tramvay hattı, sonra, Londra-İstanbul asfalt yolunun bir parçasının kasaba ile

hamamları birbirine bağlaması. Niş banyolarının umulmayacak kadar az zamanda inkişaf bulmasına hizmet etmiştir.

Yarın sabah, bizi o kadar minnettar bırakan Yugoslav arkadaşlarımıza veda ederek Semplon ekspresine bineceğiz...